

ШЫН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгелээн

№ 52 (17000)

2005 чылдың
МАЙ 19,
четверг

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар – 21.00,
херек кырында – 17.00
Садар өртээ – 3 рубль.

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджединиң дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Хоойлужудулга палатазы 2005 чылдың апрель 30-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2005 чылдың май 14-те чүүлдүг деп көргөн

1 чүүл. 1. 2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджетин чарыгдалдар талазы-биле 5795017 муң рубль түңге база орулгалар талазы-биле 5640 201 муң рубль түңге бадылаар.

2. 2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң карылгазының эң улуг хемчээлин 154816 муң рубль түңге доктаадыр.

Тыва Республиканың республика бюджетиниң 154816 муң рубль түңгү карылгазын акшаландыраарының дөстөрүн өске деңгелдерниң бюджеттеринден бюджет чээлилерин база ол ышкаш Тыва Республиканың республика бюджетиниң 2005 чылдың январь 1-де турган байдалы-биле акша-хөреңгилерниң хостуг артыкшылдарын кириштирери-биле тодарадыр.

2 чүүл. 1. Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр төлевирилери санаанын, долузу-биле база өй-шаанда болганын, немээнин, учедун, тыртканын болгаш бюджетче кирген төлевирилери (тырткан), хөөлери база ол талазы-биле торгоалдарның артыкшылдыын дедир эгидер (дужаар) дугайында шитпирни хүлээп алырының шынныы дээш контрольду боттандырып турар Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарынга бо Хоойлуга 1-ги капсырылга езугаар Тыва Республиканың республика бюджетиниң орулгаларының кол-кол дөстөрүн быжыглаар.

2. Тыва Республиканың Чазаа

Тыва Республиканың күсекчи эрге-чагырга органнарының хүлээлгелери өскерли берген таваарылгада, бо Хоойлуга 1-ги капсырылга-биле көрдүнгөн Тыва Республиканың республика бюджетиниң оларга быжыгалаан орулгаларының кол-кол кирер дөстөрүн тодарадыр эргелиг.

3 чүүл. 2005 чылда кирип турар Тыва Республиканың республика бюджетиниң орулгаларын дараазында чүүлдерниң дузазы-биле тургустунар кылдыр доктаадыр:

1) федералдык болгаш девискээр үндүрүлгелериниң база чыылдаларының болгаш үндүрүгден кирбес орулгаларының — Россия Федерациязының Бюджет кодекизи-биле доктааткан нормативтерге дүүштүр;

2) бо Хоойлуга 2-ги капсырылга езугаар үндүрүгден кирбес өске-даа орулгаларының үндүр санаан нормативтери-биле дүүштүр;

3) девискээр үндүрүглери болгаш чыылдалары (үндүрүглери чамдык хевирлериниң талазы-биле эрткен чылдарның өрелерин дуглаан кезээнге база ол ышкаш күш чок кылып каапкан үндүрүглер болгаш чыылдалар талазы-биле өрени дуглаар кезээнге) – бо Хоойлуга 3-кү капсырылга езугаар үндүр санаан нормативтерге дүүштүр чорудар.

4 чүүл. 2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджет-

динге кол-кол дөстөрүн аайыбиле кирер орулгалары бо Хоойлуга 4-кү капсырылга езугаар түңгү өөренип көөр.

5 чүүл. Россия Федерациязының Үндүрүг кодекизиниң доктаатканы езугаар ажыр төлээ (тырткан) үндүрүгнү азы чыылданы дедир эгидериниң (орнун тургузарының) хуусаазы үреттингенде, немей санаттыг хууларның түңүн катап тургузарын Тыва Республиканың бюджеттериниң орулгаларының бөлүктээшкиниге үндүрүгнү азы чыылданын чогуур коду-биле көргүзерин доктаадыр.

6 чүүл. 1. Россия Федерациязының Бюджет кодекизи-биле база бо Хоойлу-биле доктаатканын езугаар үндүр санаан түңгү нормативтеринге дүүштүр орулгаларының учедун болгаш хуваалдазын долузу-биле хандыраар сорулга-биле федералдык болгаш девискээр үндүрүглери болгаш чыылдалары, база ол ышкаш Тыва Республиканың республика бюджетиниң болгаш тус чер бюджеттериниң тургустунарының кирер дөстөрү болуп турар бо Хоойлунуң 8, 9, 10, 11, 14 чүүлдеринде айыттыг тус чер үндүрүглери болгаш чыылдалары база өске-даа төлевирилер, Россия Федерациязының бюджет хоойлужудулгазы-биле болгаш бо

(Уланчызы 2-4-кү арыннарда).

Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазында

БЮДЖЕТ ХООЙЛУЗУН ЧҮҮЛДҮГЗҮНГЕН

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ээлчеглиг хуралы бо чылдың май 14-те болуп эрткен.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы «2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун хүлээп алгаш, Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазынче чоруткан. Бо Хоойлуну

Төлээлекчилер палатазы хуралына чугаалажып көргөш, «2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» ТР-ниң Хоойлузун чүүлдүгзүңүп көргөн.

«2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» ТР-ниң Хоойлузунга Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак ат салыры-биле ол-ла хүн чоруткан.

Тыва Республиканың Чазаанда

БЮДЖЕТ ДУГАЙЫНДА ХООЙЛУГА АТ САЛГАН

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак «2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга май 14-те атты салган.

Шериг-оол Дизижикович республиканың бюджет дугайында хоойлузун ажылдап кылырынга болгаш камгалаарына идепкейлиг киришкен Чазак кежигүннеринге, республиканың Саң-хөө

ямызының ажылдакчыларына байыры чедиргеш, оларның кылган ажылы дээш өөрүп четтиргенин илереткен. Элээн үр хуусааның болгаш кончуг чидиг эргежок чугула база ажыктыг маргылдааларның, чугаалажышкыннарның түннелинде хүлээп алдыгдан бюджет күүсеттинер дээрзинге бүзүрелин ол илереткен.

Бистиң корр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2005 чылдың май 4-те № 171 Чарлыгына өскерилгелер кирир дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫИ

Тыва Республиканың Дээди суду 2005 чылдың май 5-те немелде шитпир хүлээп алганыга холбаштыр доктаадырым болза:

1. «Россия Федерациязының хамаатыларының сонгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргелериниң кол магадылалдарының дугайында» 2002 чылдың июнь 12-де № 67 Федералдык хоойлузунга дүүштүр сонгулда ажыл-чорудулгазы кылыр албан-дужаалдыг кижиниң дугайында» Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2005 чылдың май 4-те № 171 Чарлыгының кирилде кезээнде болгаш 1 пунктунда «2005 чылдың апрель 28-теги немелде шитпир-биле» деп сестерни «(2005 чылдың апрель 28-те болгаш май 5-теги немелде шитпирлер-биле)» деп сестер-биле солуур.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК. Кызыл хоорай, 2005 чылдың май 6, № 172.

Тыва Республиканың судьяларының квалификация коллегиязының кежигүннерин – хөй-ниитиниң төлээлекчилерин томуйлаар дугайында

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ДОКТААЛЫ

«Россия Федерациязында судьялар ниитилежилгезиниң органнарының дугайында» 2002 чылдың март 14-те №30 Федералдык хоойлуга, «Тыва Республиканың судьяларының квалификация коллегиязында хөй-ниитиниң төлээлекчилериниң дугайында» Тыва Республиканың 2002 чылдың декабрь 6-да № 79 Хоойлузунга дүүштүр Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының доктаадыры болза:

1. Дараазында кижилерни:
Елена Хертековна **Дажы-Сегбени**;
Шагдыр Седий-оолович **Кууларны**;
Марат Шойдумович **Чодуйну**;
Виктор Васильевич **Вусатыны**

Тыва Республиканың судьяларының квалификация коллегиязының кежигүннери – хөй-ниитиниң төлээлекчилери кылдыр томуйлаар.

2. Бо доктаал ону хүлээп алган хүнден күштүг болуп кирер.
Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Даргазы Д.ООРЖАК.
2005 чылдың май 14, № 308.

2005 чылдың ийиги чартыында «Шын» солунга чагыдылга уламчылап турар. ЧАГЫДЫП АЛЫРЫНЧЕ ДАЛАЖЫҢАР!

«ШЫН» – ниитилел-политиктиг солун, неделяда чш катап үнер. Номчукчулар-биле быжыг харылзаалыг. Номер бүрүзүңге бидүрүлгелерде, организацияларда, өөредилге, культура албан черлеринде чаартылгаларны, көдээниң амыдыралын

чырыдып, ол ышкаш номчукчуларның чагааларын тускай арыннар кылдыр белеткеп үндүрүп турар.

Ийиги чартык чылда чагыдылганың өртээ:
Хууда чагыдыкчыларга — 264 рубль;
ооң иштинде редакцияга — 126 рубль,

почта чедирилгези — 138 рубль.
Пенсионерлерге (чингелдеги) — 230 рубль;
Организацияларга — 300 рубль.
3 айда хууда чагыдыкчыларга — 132 рубль.
Пенсионерлерге — 115.

Хоойлу-биле доктааттыг Тыва Республиканың республика бюджетиниң болгаш тус чер бюджеттериниң аразында үндүр санаан түннүн нормативтери-биле дүүштүр ол орулгаларны хуваары-биле Россия Федерациязының Саң-хөө ямызының Тыва Республика талазы-биле Федералдыг казначейство эргелелиниң болгаш ооң салбырларының санажылга саннарыне долу хемчээл-биле кири санаар кылдыр доктаадыр.

2. Россия Федерациязының Саң-хөө ямызының Федералдыг казначействозунуң Тыва Республика талазы-биле Эргелели болгаш ооң салбырлары боттарының санажыр саннарындан ушта бижилгелерни банкылардан алганы-ның соонда, дараазында ажил хүнүнден орайтпайн, бо чүүлдүн 1 кезээнде айткан орулгаларны хамаарышкан бюджеттеринче шилчидерин боттандыраар.

7 чүүл. Россия Федерациязының хоойлудулгазы-биле көрдүнген үндезиннер-биле эт-хөрөгини Тыва Республиканың күрүнө өнчүзү кылыр дугайында судтуң шийтирилери күүседир-биле хавырган эт-хөрөгиниң аайлап-башкарганындан болгаш сайгарганындан 2005 чылда кирер акша-хөрөгилерин 100 хуузу, бир эвес Тыва Республиканың хоойлудулгазы-биле өске чүүл көрдүмзүн болза, Тыва Республиканың Чазаның доктааткан чарыгдалдарының даңзызынга дүүштүр айттыг эт-хөрөгини аайлап-башкарганы база сайгарганы-биле холбашкан чарыгдалдарны казып каапкаш, Тыва Республиканың республика бюджетиниң орулгаларыне шилчидерин доктаадыр.

8 чүүл. 1. Үндүрүглер болгаш чыылдалар дугайында Россия Федерациязының хоойлудулгазын үрээни дээш тыртар акшаларның (торгаалдарның) түннерин 2005 чылда дараазында нормативтер-биле аңгы-аңгы деңгелдерин бюджеттеринче хуваар кылдыр доктаадыр:

1) Россия Федерациязының Үндүрүг кодекизи-биле көрдүнген үндүрүглерниң (чыылдаларның) болгаш хөөлерниң түннүнден барымдалап тургаш санааны, тыртар акшаларның (торгаалдарның) түннерин — Россия Федерациязының бюджет хоойлудулгазы-биле доктааткан, үндүр санаан түннерниң нормативтери-биле чогуур үндүрүглерге (чыылдаларга) таарыштыр бүгү-ле деңгелдерин бюджеттеринче;

2) Россия Федерациязының Үндүрүг кодекзиниң 116, 117, 118 база 120 чүүлдүн 1-ги база 2-ги пунктулары-биле, 125, 126, 128, 129, 129¹, 132, 134 чүүлдери-биле, 135 чүүлдүн 2-ги пунктузу-биле база 135¹ чүүл-биле көрдүнген тыртар акшаларның (торгаалдарның) түннерин — акша тыртарын (торгаал) онаар дугайында шийтирилги хүлээп алган судтуң, органның, албан-дужаалдыг кижиниң туруп турар чериниң аайы-биле тус черниң бюджеттеринче — 50 хуузу;

3) Россия Федерациязының Үндүрүг кодекзиниң 366 чүүлүнүн 7-ги пунктузу-биле көрдүнген тыртар акшаларның (торгаалдарның) түннерин — Тыва Республиканың республика бюджетинче 100 хуузу хуваар шилчидер.

2. Административтиг хоойлудурум үрээшинериниң дугайында Россия Федерациязының Үндүрүг кодекизи-биле көрдүнген үндүрүглер болгаш чыылдалар талазы-биле административтиг

хоойлу-дүрүмнер үрээни дээш тыртар акшаларның (торгаалдарның) түннерин 2005 чылда акша тыртып (торгаал) онаар дугайында шийтирилги хүлээп алган органның, албан-дужаалдыг кижиниң турар чериниң аайы-биле тус чер бюджеттеринче — 50 хуузу кири санаар кылдыр доктаадыр.

9 чүүл. 1. Күрүнө өнчүзүм черге аңгылаарына чедир күрүнө өнчүзүмге турган (чуртталга тудуунга көрдүнген чер участоктарындан аңгыда) хоорай чери дээш 2005 чылда аренда төлеверин, а ол ышкаш айткан чер участоктарының аренда керээлерин чарар эргени садарындан кирер акша-хөрөгилерни (Россия Федерациязының Чазаның доктаатканы нормалар-биле айткан керээлер чарарына эргелери садарына чарыгдалдарны казып тургаш), Тыва Республиканың бюджеттериниң деңгелдериниң аразында дараазында нормативтер-биле доктаадыр:

Тыва Республиканың республика бюджетинче — 50 хуузу; хоорайларның болгаш суурларның база муниципалдыг өске-даа өөредилге черлериниң бюджеттеринче — 50 хуузу кылдыр хуваар.

2. Көдээ суурларның черлери база черге күрүнө өнчүзүм аңгылаарына чедир Тыва Республиканың күрүнө өнчүзүмдө турар өске-даа бөлүктөргө черлери дээш, 2005 чылда аренда төлеверлерин, а ол ышкаш айткан чер участоктарының керээлерин чарар эргени садарындан (Россия Федерациязының Чазаның доктаатканы нормалар-биле айткан керээлерин чарар эргени садарына чарыгдалдарны казып каапкаш), кирер акша-хөрөгилерни долу хемчээл-биле тус чер бюджетинче шилчидер.

3. Черге күрүнө өнчүзүм Тыва Республиканың күрүнө өнчүзүм база муниципалдыг тургузулгаларның өнчүзүм кылдыр аңгылаан соонда, чер участоктары дээш аренда төлеверин, а ол ышкаш айткан чер участоктарын арендага бээриниң керээлерин чарар эргени садарындан кирер акша-хөрөгилерни (Россия Федерациязының Чазаның доктаатканы нормалары-биле оларны садарына чарыгдалдарны казып каапкаш), чер участоктарына доктааткан өнчүзүм эргезинден хамаарыштыр чогуур бюджеттериниң орулгаларыне шилчидер.

10 чүүл. 1. 2005 чылда чер участоктарын (чуртталга тудуунга көрдүнген чер участоктарындан аңгыда) сатканындан кирген акша-хөрөгилерни Россия Федерациязының Чазаның доктааткан нормативтери-биле оларны садарына чарыгдалдарны казып каапкаш, дараазында нормативтер-биле шилчидерин доктаадыр:

1) черни аңгылаарына чедир күрүнө өнчүзүмге турган, Тыва Республиканың күрүнө өнчүзүмге бактаап турган шимчевес эт-хөрөгиниң объекттериниң туруп турганы чер участоктарын хавырарына чедир күрүнө өнчүзүмге хамааржып турган чер участоктары дээш — Тыва Республиканың республика бюджетинче 100 хуузу;

2) черге күрүнө өнчүзүм аңгылаарына чедир Тыва Республиканың шимчевес эт-хөрөгиниң объекттериниң туруп турганы күрүнө өнчүзүмге хамааржып турган чер участоктары дээш — тус чер бюджеттеринче 100 хуузу;

3) черге күрүнө өнчүзүм аңгылаарына чедир Тыва Республиканың күрүнө өнчүзүмге хамааржып турган өске-даа чер участоктары дээш:

Тыва Республиканың республика бюджетинче — 35 хуузу; тус чер бюджеттеринче — 50 хуузу шилчидер.

2. Черге күрүнө өнчүзүм Тыва Республиканың күрүнө өнчүзүм база муниципалдыг тургузулгаларның өнчүзүм кылдыр аңгылаанының соонда, чер участоктарын сатканындан алган акша-хөрөгилерни Тыва Республиканың күрүнө өнчүзүмге хамааржып черлерге Тыва Республиканың Чазаның доктаатканы база муниципалдыг өнчүмге хамааржып черлерге тус черниң бот-башкарылга органның доктаатканы нормативтер езуугаар чер участоктарына өнчү эргезинден хамаарыштыр чогуур бюджеттерге шилчидер.

11 чүүл. Тыва Республиканың республика бюджетинче шилчидери-биле Россия Федерациязының Бюджет кодекзиниң 56 чүүлүнүн 2-ги пунктузу-биле доктаатканы автомобиль бензинге, дизель одалгазынга, дизельдиг болгаш (азы) карбюратор (инжектор) шимчедикчилеринге, мотор үзүмге акцизтер төлөгезинден 2005 чылда үндүр санаттыг нормативтерни «2005 чылда федералдыг бюджет дугайында» Федералдыг хоойлунуң 16 чүүлүнге дүүштүр хуваар.

12 чүүл. Долгандыр турар хүрээлелге багай салдар чедиргени дээш төлевериниң 2004 чылда турган нормативтерин 2005 чылда 1,2 коэффициент кылдыр ажыллаарын доктаадыр.

13 чүүл. Долгандыр турар хүрээлелге чедиргени хораның орнун тургузар дугайында негелделер талазы-биле 2005 чылда акша түннерин (бир эвес хора чедирген бойдус объектти нити ажылгалда турар болза), бир эвес Россия Федерациязының хоойлудулгазы-биле өске чүүл көрдүмзүн болза, тус чер бюджеттеринче шилчидер.

14 чүүл. 1. Тыва Республиканың девискээринге чер иштин ажылгап турда, чаңгыс катап база доктаамал төлеверлерден кирген орулгаларны дараазында нормативтер езуугаар хуваар:

1) ниити нептереңгей ажыктыг казымалдар чыдар чер участоктарының азы тус чер ужу-дузалыг участоктар талазы-биле Тыва Республиканың девискээринге чер иштин ажылгап турда, чөпшээрелде (бонустарда) айткан болушканнар эгелээнде, чер иштин ажылгааны дээш чаңгыс катап төлээр төлеверлериниң 100 хуузу Тыва Республиканың республика бюджетинче;

2) чер иштин ажылгаарына чөпшээрелди бергени дээш чыылдаларны база ниити нептереңгей ажыктыг казымалдарны чыдар черлери бар чер иштиниң участоктарының талазы-биле мөөрейге киришкени азы чер иштиниң тус чер ужу-дузалыг участоктары дээш чыылдаларны — Тыва Республиканың республика бюджетинче 100 хуузу хуваарын доктаадыр.

15 чүүл. Россия Федерациязының Хамааты кодекзиниң Конституциязынга хамааржып 855 чүүлүнүн 2-ги пунктузу база Россия Федерациязының Дээди

Сөвединиң Президиумунуң негелдези-биле холбаштыр «Россия Федерациязында үндүрүг системаның үндезиннериниң дугайында» Россия Федерациязының Хоойлунуң 15 чүүлүнүн 6 кезеэн хынап көргөнін дугайында херек талазы-биле Россия Федерациязының Конституция судунуң 1997 чылдың декабрь 23-те № 21 доктаалы-биле холбаштыр Россия Федерациязының Хамааты кодекзиниң 855 чүүлүнүн 2-ги пунктузуна катап өскерилгелер киргизге чедир Тыва Республиканың республика бюджетинге база тус черниң бюджеттеринге орулгалар киририн хандыраар сорулга-биле үндүрүг төлекчинге салган бүгү-ле негелделерни хандыраарына акша-хөрөгилер четпес таварылгада, бүгү-ле денелдерниң бюджеттеринге төлеверлерни көрүп турар санажылга документтери-биле акша-хөрөгилерни үндүр бижирин, а ол ышкаш күш-ажылчы керээ езуугаар ажилдап турар кижилер-биле ажил төлеверин санажырда, айткан документтериниң календарлыгы ээлчээ чурум езуугаар кээрге, Россия Федерациязының Хамааты кодекзиниң айткан чүүлү-биле дүүштүр бир дугаар азы ийи дугаар ээлчегде боттандырып турар төлеверлерни шилчикенин соонда, шилчидер азы холунга тутсуп бээр.

16 чүүл. 2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинче үндүрүг чээлилерин, девискээр талазы-биле үндүрүлгелерни болгаш чыылдаларны төлээриниң хуусаазын үзүктээрин база узадып бээрин Тыва Республиканың Чазаның тодарадыры чурум езуугаар саң-хөө чылының хемчээли езуугаар 1,9 млн. рубльден хөй эвес түнге бээрин боттандыраар.

17 чүүл. 1. Орулгаларның база чарыгдалдарны сметаларына үндезилээш, Тыва Республиканың республика бюджетиниң акша-хөрөгилериниң күсели-биле акша-хөрөңги ап турар кадык камгалал, культура албан черлери республика өнчүзүмдө турар болгаш оперативтиг албан черлериниң эргелелинге дамчыдып бергени эт-хөрөгини арендага дужааганындан орулгалар 2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң орулгаларына долу хемчээл-биле өөренип көрдүнер болгаш айттыг албан черлериниң орулгаларының база чарыгдалдарының сметаларына көргүскен турарын доктаадыр.

2. Кирген акша-хөрөгилерни федералдыг казначейство органында ажиткылаан хууда санажылга документтеринге көргүзөр болгаш ол албан черлерин бо Хоойлунуң 21 чүүлүн езуугаар доктааткан түннерден ажыр оларны ажилдадып тударына база материал-техниктиг баазаны хөгжүдеринге бюджеттен акшаландыраарының немей кирер дөзү кылдыр ол албан черлерин ажилдадып тудары-биле чорудар.

18 чүүл. 1. Тыва Республиканың республика бюджетиниң акша-хөрөгилериниң кол башкарыкчыларының эргезинде турар бюджет албан черлериниң сайгарлыкчылардан болгаш орулга кирип турар өске-даа ажил-чорудулгадан алгылаан акша-хөрөгилерни Россия Федерациязының Саң-хөө ямызының Тыва Республика талазы-биле Федералдыг казначейство эргелелиниң болгаш

ооң салбырларының санажылга саннарына айтып каар болгаш бюджет албан черлериниң эргезинде туруп турары үстүкү организацияларның бадылааны орулгаларны база чарыгдалдарны сметалары-биле дүүштүр бо Хоойлунуң 21 чүүлүн езуугаар доктааткан түннеринден ажыр бюджет организациялары оларны хууда санажылга дептерлеринде акша-хөрөгилерниң артының хемчээлин езуугаар чарыгдарын доктаадыр.

2. Сайгарлыкчы болгаш орулга кириер өске-даа ажил-чорудулгадан акша-хөрөгилерни күсели-биле күүседир керээлерни бюджет албан черлери бо Хоойлунуң 43 чүүлүнде доктаатканы чурум езуугаар оларны бадылааны орулгалар болгаш чарыгдалдар сметаларының хемчээли-биле чарарын болгаш төлээрин доктаадыр.

3. Бюджет албан черлериниң сайгарлыкчы болгаш орулга кирип турар өске-даа ажил-чорудулгадан орулгаларни кирип турарының база ажыгалының учедун Тыва Республиканың республика бюджетиниң күүселезиниң дугайында отчетка операцияларны айтып тургаш, Тыва Республиканың республика бюджетиниң акша-хөрөгилериниң кол башкарыкчылары болгаш алыкчылары кылыр.

19 чүүл. 2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң чарыгдалдарының хуваалдазын Тыва Республиканың бюджеттериниң чарыгдалдарының хүлээлге талазы-биле бөлүктээшкенин кезектер болгаш иштики кезектер аайы-биле бо Хоойлуга 5-ки капсырылга езуугаар бадылаар.

20 чүүл. 2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң карылгазының иштики акшаландырышкыны кирер дөстөрүн бо Хоойлуга 6-гы капсырылга езуугаар бадылаар.

21 чүүл. 2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң ведомство талазы-биле структурасын бо Хоойлуга 7-ги капсырылга езуугаар бадылаар.

22 чүүл. 1. Тыва Республикага акша хүлээлгелериниң талазы-биле юридиктиг эргелиг албан черлериниң база хуу кижилерниң болгаш муниципалдыг тургузулгаларның өрелерин эгидерин Тыва Республиканың өмүнээсинден негээр эргени Тыва Республиканың Саң-хөө ямызынга бээрин доктаадыр.

23 чүүл. Бо Хоойлуну күүседип турар үеде Россия Федерациязының Бюджет кодекзиниң доктаатканы хемчээлдерден ажыр Тыва Республиканың республика бюджетиниң акша-хөрөгилериниң кол башкарыкчыларының киригерин-биле Тыва Республиканың Чазаның дараазында өскерилгелерни кириер эргелиг:

1) Тыва Республиканың республика бюджетиниң чарыгдалдарының ведомство талазы-биле тургузуунга — чамдык албан черлериниң, хемчеглерниң азы чарыгдалдарның хевирлерин акшаландыраары-биле эргелерни дамчыдып берген таварылгада;

2) Тыва Республиканың республика бюджетиниң чарыгдалдарының ведомство, хүлээлге база экономика талазы-биле тургузуунга — күрүнениң чамдык бүрүн эргелерин боттандыраары-

биле акша-хөрөңгилерни бюджеттер аразының хамаарылгаларын таарыштырар чурум езугаар тус чер бот-башкарылга органнынгам дамыдып бергенде;

3) Тыва Республиканың республика бюджетинин чарыгдалдарының ведомство, хүлээлге база экономика талазы-биле тургузуунуң бюджет акша-хөрөңгилерин ап турарларның хоойлу езугаар эвес азы тускай сорулгазындан өскээр чарыгдалдан түңүң Россия Федерациязының база Тыва Республиканың контроль органнының кириген бижиктери-биле;

4) 2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджетин күүседип турар үеде Тыва Республиканың бюджетинин чарыгдалдарының экономика талазы-биле бөлүктээшкенин чамдык кезектеринин, иштики кезектеринин, тускай сорулгалыг чүүлдеринин, чарыгдалдарның болгаш чүүлдеринин талазы-биле камналга тургустунуп келген таварылгада – Тыва Республиканың республика бюджетинин чарыгдалдарының экономика талазы-биле тургузуунга;

5) суд органнының күүседип хуудустарына үндээлээш, бюджет акша-хөрөңгилерин ап турарларның акша хүлээлгелеринин талазы-биле Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөрөңгилеринге акша төлөттөрери-биле дилег кириген таварылгада – Тыва Республиканың республика бюджетинин чарыгдалдарының хүлээлге база экономика талазы-биле тургузууларынга;

6) Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнының болгаш тус чер бот-башкарылга органнының Тыва Республиканың Чазаның курлавыр фондузундан берип турар акша-хөрөңгилеринин түңүң – Тыва Республиканың республика бюджетинин чарыгдалдарының ведомство, хүлээлге база экономика талазы-биле тургузууларынга;

7) Тыва Республиканың республика бюджетинин ведомство, функционалдыг база экономика талазы-биле тургузууларынга – Россия Федерациязының Саң-хөө яамызының Тыва Республика талазы-биле Федералдыг казначейство Эргелелин санажылга саннарында бо Хоойлунун 45 чүүлүңгө дүүштүр 2005 чылдын январь 1-де Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөрөңгилеринин артып калган түңүңгө;

8) Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың бюджет хоойлужудулгазы-биле доктааттын тургустунган өскө даа таварылгаларда өскөрилгелерни кирир.

24 чүүл. 1. Тыва Республиканың Чазаның Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарының база бюджет албан черлеринин болгаш бюджет организацияларының ажилдакчыларының санын, а ол ышкаш оларны ажилдадып турарына чарыгдалдарны көвүдөдиринче угланган шийтипнири 2005 чылда хүлээп алыр эргези чок.

2. Тус чер бот-башкарылга органнынга муниципалдыг албан-хаакчыттарының база бюджет адырларының албан черлеринин болгаш организацияларының ажилдакчыларының санын көвүдөдиринче угланган шийтипнирлерни 2005 чылда хүлээп албазын сүмелээр.

3. Бо Хоойлу күштүг болуп

кириген хүнден эгелээш, Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарының күш-ажыл төлөвинин «Россия Федерациязының күрүнениң хамааты албанының дугайында» 2004 чылдын июль 27-де № 79 Федералдыг хоойлуга дүүштүр чорударын доктаадыр.

25 чүүл. 1. 2005 чылда муниципалдыг тургузууларның саң-хөө талазы-биле Республика фондузунун хемчээлин 1044954 муң рубль түңге, оон иштинден муниципалдыг тургузууларның бюджет-биле хандырылганының деңгелин деңгезинге дотацияларны 1044954 муң рубльге бадылаар.

2. Муниципалдыг тургузууларның бюджет-биле хандырылганының деңгелин деңгезинге дотацияларны муниципалдыг тургузууларның саң-хөө талазы-биле деткиринин республика фондузундан хуваарын бо Хоойлуга 8-ки капсырылга езугаар бадылаар.

26 чүүл. 1. Хамаатыларның чамдык бөлүктөрин чуртталга-коммунал ачы-дузаларын төлээр-биле «Россия Федерациязында инвалидтеринин социал камгаланының дугайында» 1995 чылдын ноябрь 24-те № 181 Федералдыг хоойлу-биле, «Хоочуннар дугайында» 1995 чылдын январь 12-де № 5 Федералдыг хоойлу-биле, «Чернобыль АЭС-тиң катастрофа уржуктарының радиациязының салдарына таварышкан хамаатыларның социал камгаланының дугайында» Россия Федерациязының Хоойлузу-биле, 1957 чылда «Маяк» деп бүдүрүлгө каттыжышының аварияның база «Теча» деп хемче радиоактивтиг артынчыларны октаанының уржуу-биле радиацияның салдарына таварышкан, Россия Федерациязының хамаатыларының социал камгаланының дугайында» 1998 чылдын ноябрь 26-да № 175 Федералдыг хоойлу-биле, «Семипалатинск полигонунга ядролуг шенелделерниң уржуу-биле радиация салдарына таварышкан хамаатыларының социал камгаланының дугайында» 2002 чылдын январь 10-да № 2 Федералдыг хоойлуда көрдүнгөн 50784 муң рубль түңгү субвенцияны хемчээлдерин тус чер бюджеттеринге бо Хоойлуга 9-ку капсырылга езугаар бадылаар.

2. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы тус черниң бот-башкарылга органнының отчеттарының үндөзүнүн, бо чүүлдүн бирги пунктузу-биле көрдүнгөн акша-хөрөңгилерниң хемчээли-биле муниципалдыг тургузууларының аразына айыткан субвенцияларны 2005 чылдын дөрткү кварталында эде хуваар эргелиг.

27 чүүл. 1. 2005 чылда компенсацияларның республика фондузун 1538172 муң рубль түңге бадылаар.

2. Компенсацияларның республика фондузундан үндүрүп бээр субвенцияларының дараазында хемчээлдерин доктаадыр:

1) кожууннарның бюджеттеринге, Ак-Довурак база Кызыл хоорайларның бюджеттеринге субвенцияларны муниципалдыг өөредилге албан черлеринин ажилдакчыларына немей санаашкыннары-биле кады ажыл төлөвинге, бо Хоойлуга 10-гу капсырылга езугаар хуваарыны-биле 1156732 муң рубль түңге;

2) ажилдавайн турар чурт-такчыларның медицина талазы-биле ыяап-ла камгаладылгасына

кожууннарның бюджеттеринге, Ак-Довурак биле Кызыл хоорайның бюджеттеринге 154512 муң рубль түңгү субвенцияларны бо Хоойлуга 11-ги капсырылга езугаар хуваарыны-биле;

3) «Күш-ажыл хоочуннарынга болгаш 1941 чылдын июнь 22-ден 1945 чылдын май 9-ка чедир, ССРЭ-ниң түр када эжелеттирген девискээрлеринге ажилдаан үеден аңгыда, алды айдан эвээш эвес үеде тылга ажилдаан кижилерге, азы Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде шыдамыккай ажыл дээш ССРЭ-ниң орденнери-биле болгаш медальдары-биле шаңнаткан кижилерге социал деткимче хемчеглеринин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузу боттандыраы-биле кожууннарның бюджеттеринге, Ак-Довурак биле Кызыл хоорайларның бюджеттеринге 77628 муң рубль түңгү субвенцияларны бо Хоойлуга 12-ги капсырылга езугаар хуваарыны-биле;

4) «Агарткан кижилерге база политиктиг репрессиялардан когараан кижилерге көргүзөр социал деткимче хемчеглеринин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузу боттандыраы-биле кожууннарның бюджеттеринге, Ак-Довурак база Кызыл хоорайларның бюджеттеринге 146808 муң рубль түңгү субвенцияларны бо Хоойлуга 14-кү капсырылга езугаар хуваарыны доктаадыр.

5) «Уругларга ай санында бээр пособиени тыпсырының болгаш төлээринин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузу боттандыраы-биле кожууннарның бюджеттеринге, Ак-Довурак база Кызыл хоорайларның бюджеттеринге 146808 муң рубль түңгү субвенцияларны бо Хоойлуга 14-кү капсырылга езугаар хуваарыны доктаадыр.

28 чүүл. Чүктөр сөөртүп чедирери кыска хуусаалыг, барып чедери берге кожууннарда турар бюджет албан черлеринге хөмүрдашты садып алгаш, барып чедиринге бо Хоойлуга 15 капсырылга езугаар 24688 муң рубль түңгү субвенцияларны хуваанын бадылаар.

29 чүүл. 1. Тыва Республиканың республика бюджетинин составына социал чарыгдалдарының фондузун 119332 муң рубль түңге бадылаар.

2. Социал чарыгдалдарның фондузунун акша-хөрөңгилерин чурттакчы чонга чуртталга бажыңнарының хөлезинин база коммунал ачы-дузазына чарыгдалдарны кезик-чамдызын төлээр-биле тус чер бюджеттеринче чорударын доктаадыр.

3. 2005 чылда Социал чарыгдалдарның фондузундан субсидияларны Тыва Республиканың Чазаның доктаатканы чурум езугаар бээр болгаш чарыгдар.

30 чүүл. 1. Бо Хоойлуга дүүштүр тус чер бюджеттеринче шилчидери көрдүнгөн республика бюджетинден саң-хөөнүң акша-хөрөңгилерин база тускай сорулгазына дедир эгитпейн шилчидер өскө-даа шилчидилгелерни Россия Федерациязының база Тыва Республиканың бюджет болгаш үндүрүг талазы-биле хоойлужудулгазының негелделерин олар күүсеткен турда, чүгле ыңчан үндүрүп бээр.

2. Тыва Республиканың Чазаның бүрүн эрге берген органны Россия Федерациязының Бюджет кодекзинге дүүштүр Тыва Республиканың республика

бюджединден саң-хөө дузазын дорт ап турар тус чер бюджеттерин ревизиялаар болгаш хынаар эргелиг.

3. Тыва Республика бюджетинин акша-хөрөңгилери-биле тус чер бюджеттерин акшаландырып турарының дугайында медээлерни Тыва Республиканың Чазаның Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынче, Тыва Республиканың Саң-нажылга палатазынче отчеттуг айның дараазында айындан орайтатпайн чорудар.

31 чүүл. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы тус чер бюджеттерин күүседип турар үеде касса талазы-биле түр үзүктелишкенин дуглаары-биле 2005 чылдын январь 1-ге чедир Тыва Республиканың республика бюджетинге тус чер бюджеттеринге бергилээни, бюджеттин чээшкенин талазы-биле өрөлөрү Тыва Республиканың республика бюджетинге мөөңнеп каттыштырар.

32 чүүл. 1. Тыва Республиканың Чазаның эргежок чугула таварылгада, бюджетти күүседип турда, касса талазы-биле туруп келир түр үзүктелишкенин дуглаары-биле тус чер бюджеттеринче Тыва Республиканың республика бюджетинден бюджет чээлилерин, саң-хөөнүң кирип болур дөстери бар болза, тус черниң бюджеттеринге 2005 чылда бээр эргелиг.

2. Тус чер бюджеттерин күүседип турар үеде кассаның туруп келир түр үзүктелишкенин дуглаары-биле бюджет чээлилерин ажыглааны дээш төлөвинин бюджет чээлидин бээр дугайында дургуржуганы чарарының хүнүнде, Россия Федерациязының Төп банкызының күштүг бооп турганы чегдирген акшазының түнүнүн дөрттүн бир кезээ хемчээли-биле доктаадыр.

3. Бюджет чээлилерин муниципалдыг тургузууларның бээринин, ажыглаарының база дедир эгидеринин чурумун Тыва Республиканың Чазаның доктаадыр.

4. Муниципалдыг тургузуулар бюджет чээлилерин дедир эгидеринин база оларның хууларының талазы-биле үнүп келир өрөлөрү эгидеринин хуусааларын үрээнде, үнүп келген өрени бо Хоойлунун 35 чүүлүнүн доктаатканы чурум-биле тыртар.

33 чүүл. 1. Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөрөңгилерин тускай сорулгазындан өскээр ажыглаанда, Россия Федерациязының күштүг болуп турар хоойлужудулгазына дүүштүр харысалга онаажыр.

2. Тыва Республиканың бюджетинин акша-хөрөңгилерин тускай сорулгазындан өскээр ажыглааны дээш айыткан торгаалды Тыва Республиканың республика бюджетин күүседип турар органны тыртар.

34 чүүл. Тыва Республиканың республика бюджетинден мурнунда бергени бюджет чээлилеринден болгаш бюджет чээлилеринден эгидилге агар санынче кирип турар акша-хөрөңги, а ол ышкаш оларны ажыглааны дээш төлөглөр Тыва Республиканың республика бюджетинге кирер деп доктаадыр.

35 чүүл. Тус черниң бот-башкарылга органнының магадылалы-биле тус черниң бот-башкарылга органнының бюджеттеринге, бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга дедир эгидер үндөзүн-биле бергени Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөрөңгилерин эгидеринин хуусааларын үрээнде база (азы) оларны тускай сорулгаларындан өскээр ажыглаанда, а ол ышкаш Тыва Республиканың республика бюджетинин тус чер бюджеттеринге дедир эгитпес үндөзүн-биле бергени акша-хөрөңгилерни тускай сорулгазындан өскээр ажыглаанда, ол акша-хөрөңгилеринин түңнерин доктааткан чурум-биле Тыва Республиканың республика бюджетинче катап эгидер ужурлуун доктаадыр:

1) хамаарышкан бюджеттеринин акша-хөрөңгилеринин учеду езугаар санажылга саннарындан маргыш чок чурум-биле үндүр бижири;

2) Тыва Республиканың бюджеттеринин чарыгдалдарының хүлээлге талазы-биле бөлүктээшкенин «Бюджеттер аразының трансфертерин» кезээ-биле тус чер бюджеттеринче шилчидер кылдыр көрдүнгөн акша-хөрөңгилеринче тыртып акшаны шилчидер арга-биле тыртар тускай сорулгалыг акша-хөрөңгилерден аңгыда, акшаны тыртар;

3) Тыва Республиканың республика бюджетинин аразына удур-дедир негелделерин санаашкынын кылып тургаш, оон иштинде эрге-чагырганың тус чер органнының магадылааны хүлээлгелеринин хуусаазы база негелделери эгелээни-биле холбаштыр Россия Федерациязының база Тыва Республиканың бюджет талазы-биле хоойлужудулгазына дүүштүр зачетту Тыва Республиканың Чазаның чорудар эргелиг.

36 чүүл. 1. «Тыва Республиканың Улусчу банкызы» деп ажык акционер банкызы 2005 чылда Тыва Республиканың Чазаның агентизи болуп деп доктаадыр.

37 чүүл. 1. 2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинин чарыгдалдарының составына чүк сөөртүп чедиреринин хуусаазы кыска Кыдыкы Соңгу чүктүн районнарынче болгаш оларга деңгезин черлерже продукцияны (барааннарны) хуусаа бетинде сөөртүп чедиреринин күрүнөден саң-хөө деткимчезинин Девискээр фондузунун түңүн 4025 муң рубльге бадылаар.

2. Чүк сөөртүп чедиреринин хуусаазы кыска Кыдыкы Соңгу чүктүн районнарынче база аңаа деңгезин черлерже продукцияны (барааннарны) хуусаа бетинде сөөртүп чедиреринин 2005 чылда күрүнөден саң-хөө-биле деткимчезинин Девискээр фондузунун түңүн (муң рубль)

берген бюджет чээлилеринден алган хуулардан 560 республика бюджетинин акша-хөрөңгилеринин өскө-даа агарткан акшаларының эвээжедилгезинден 845 өрениң кол түңүн төлээнинден 2620 тургустунар.

3. Чүк сөөртүп чедиреринин хуусаазы кыска Кыдыкы Соңгу чүктүн районнарынче база аңаа деңгезин черлерже продукцияларны (барааннарны) хуусаа бетинде сөөртүп чедирер күрүнө деткимчезинин Девискээр фондузунун акша-хөрөңгилеринин Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының бадылааны чурум-биле бээр болгаш чарыгдар.

4. Тыва Республиканың Чазаа чүүктерни сөөртүп чедирери кыска хуусаалыг, Кыдыкы Сонгу чүктүн районнарынча база аңаа деңнэн черлерге продукцияларны (барааннарны) хуусаа бетинде сөөртүп чедирериниң күрүнө деткимчезиниң Девискээр фондузунуң акша-хөрөңгилерин бүдүрүлгелерге, организацияларга болгаш хууда сайгарлыкчыларга Тыва Республиканың Хоойлузунга дүүштүр ол акша-хөрөңгилерни ажылгаан дээш, бо Хоойлунуң күштүг болуп эгелзени хунде Россия Федерациязының Төп банкызының чегдирген акшазының (учетка алган нити түнүнүң) үштүн бир кезии хемчээли-биле эгидер болгаш тыртар негелделер езуугаар бээр.

38 чүүл. 1. Тыва Республиканың Чазаа:

1) Россия Федерациязының судтарга суд чорудуунуң дугайында хоойлужудулгазы-биле, Россия Федерациязының күүсекчи бүдүрүлгө дугайында база буураашкын (банкротство) дугайында хоойлужудулгазы-биле көрдүнген чурум-биле болгаш ындыг таварылгаларда Россия Федерациязының база Тыва Республиканың хоойлужудулгалары-биле көрдүнген аргалар-биле Тыва Республиканың мурнунга акша хүлээлгелериниң талазы-биле өрелиглериниң өрелерин таарыштырарын көрүп турар чаргы чарар керээлерин чарар.

2) 2005 чылдын январь 1-де байдал-биле Россия Федерациязының база Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга дүүштүр организацияларны дүүштүр доозулганы-биле холбаштыр өре төлээриниң кирер дөстери чок болгаш бергени чээлилер-биле санааны хуулар болгаш торгоалдар-биле Тыва Республиканың республика бюджетиниң мурнунга Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының бюджеттериниң өрезин эвээжедир эргелиг.

2. Россия Федерациязының база Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга дүүштүр төлетинген деп санаар ужурулг дедир эгидер үндезин-биле берген акша-хөрөңгилери-биле оларны ажылгааны дээш хуулары-биле база торгоал хемчеглери-биле Тыва Республиканың республика бюджетиниң мурнунга өрелерини үндүр бижириниң негелделерин база чурумун Тыва Республиканың Чазаа доктаадыр.

39 чүүл. 1. Тыва Республиканың республика бюджетинден Тыва Республиканың девискээринде чээли организацияларын алган чээлилер талазы-биле хууларны төлээринге чарыгдалдарның чамдызын:

- 1) бүдүрүлгө ажыл-чорудулгазының адырында экспорт угланывышкынын биче бизнести деткир сорулга-биле даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулганы боттандырып турар биче сайгарлыкчы чоруктун субъектилеринге;
  - 2) биче сайгарлыкчы чоруктун субъектилеринге инновация технологияларын ажылгап тургаш, барааннар бүдүрерин боттандырынынга болгаш ачы-дузалар чедирелгезинге;
  - 3) биче сайгарлыкчы чоруктун биче акшаландырышының хөгжүлдезинче: хамаатыларның чээли бээр хереглел кооперативтери, көдээ ажыл-агыйның чээли бээр хереглел кооперативтери, хереглел кооперативтери болгаш нитилелдери;
  - 4) тудуг индустриязын хөгжүлдеринге;
  - 5) арга-ыяш болгаш ыяш болбаадырадыр үлетпүрүнүң, чиик база аыш-чем үлетпүрүнүң адырларында субъектилеринге эгидер.
2. Тыва Республиканың рес-

публика бюджетинден хууларны төлээринге чарыгдалдарның чамдызын эгидериниң түнүн чээлини алган үезинде Россияның Банкызының чегдирген акшазының түнүнүн 4/5 (бештин дөрт) хемчээли-биле доктаадыр. Акшаландырышының Россияның чээли организациялары-биле чээли алыр кылдыр чарган керээлерге дүүштүр кол өрениң хууларын болгаш түннерин чээли алган улус төлөп каан турда, үндүрүп бээр.

3. Хууларны төлээри-биле чарыгдалдарның чамдызын Тыва Республиканың республика бюджетинден 2004 чылдың декабрьдан 2005 чылдың декабрьга чедир үезде чээлини ажылгааны дээш төлзени хуулар талазы-биле хуулулг түннериниң чамдызын эгидер ужурулг.

4. Тыва Республиканың Чазаа бо Хоойлу күштүг болуп эгелзэн соонда, бир ай хуусаа иштинде айыткан чээлилер талазы-биле хууларны төлээринге чарыгдалдарның чамдызын Тыва Республиканың республика бюджетинден эгидип төлээриниң чурумун бадылаар.

40 чүүл. 1. 2005 чылда орук ажыл-агыйын акшаландырышы-биле Тыва Республиканың республика бюджетиниң 182571 муң рубль түнүг акша-хөрөңгилерин шилчидер.

2. 2005 чылда «Орук ажыл-агый» тускай сорулгалыг 3150000 чүүл талазы-биле «Национал экономика» 04 кезектин «Транспорт» 08 иштики кезээниң чарыгдалдарын дараазында дестерден боттандыраар деп доктаадыр:

транспорт кирер үндүрүгүн 100 хууздун;

Тыва Республиканың республика бюджетинче хуваап кирир ужурулг нефть продуктуларына акцизтерден;

Тыва Республиканың өнчүзүнге хамааржып турар автомобиль оруктарын ажылгаанындан болгаш ээлзенинден кирген орулгандан;

республика бюджетиниң акша-хөрөңгилериниң өске-даа арткан кеззэн эвээжедиринден; федералдыг бюджеттин субсидияларындан.

41 чүүл. 1. 2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинден инвестиция программаларына чарыгдалдарны акшаландыраарын бо Хоойлуга 15 капсырылга-биле көрдүнген акшаландырышының хемчээли-биле боттандыраарын доктаадыр.

2. Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың бюджетиниң күүлелдезини дугайында болгаш социал-экономиктиг хөгжүлдеңи республика программаларының күүлелдезини чоруп турарының дугайында отчеттарны Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга квартал санында бээр.

42 чүүл. 1. Бюджет акша-хөрөңгилериниң алыкчыларының акша-төгерик хүлээлгелериниң талазы-биле Тыва Республиканың республика бюджетиниң акша-хөрөңгилеринден акшаларны тырттарынын дугайында делегни өрелиглериниң Россия Федерациязының Төп банкызының черлеринде база (азы) чээли организацияларында оларның ажыктылааны санажылга саннарындан, а ол ышкаш оларның Федералдыг казначействонуң девискээр органнынага ажыктылааны санажылга кылып саннарындан Тыва Республиканың республика бюджетиниң ведомстволуг, хүлээлгелиг база экономиктиг бөлүктээшкиннге дүүштүр тускай сорулгаларының хемчээли-биле суд органнының күүлелде хуудустарына үндезилээш, боттан-

дырып тыртарын доктаадыр.

2. Тыва Республиканың республика бюджетиниң акша-хөрөңгилери-биле күүлелде хуудустарына үндезилээш, Тыва Республиканың республика бюджетиниң ведомстволуг, хүлээлгелиг болгаш экономиктиг тургузуг чарыгдалдарына дүүштүр чүглө тускай сорулга хемчээлинге федералдыг хоойлужудулгага дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның бадылааны чурум-биле чорудар.

3. Бо чүүлдүн 2 кеззэнде айыткан өрелиглериниң хууда санажылга саннарында акша-хөрөңгилери чедишпесте, республика бюджетиниң акша-хөрөңгилериниң кол башкарыкчызы оон эргезинде турар өрелиг улуска бюджет хүлээлгелериниң лимиттерин болгаш чарыгдалдар акшаландырышының хемчээлин, күүлелде хуудуздун болгаш судтун дужаалы-биле негелделерни күүлелдеринге эргежок чулула түнү үндүрүп бээр.

43 чүүл. 1. Тыва Республиканың республика бюджетиниң акша-хөрөңгилери-биле күүлелде республика албан черлериниң керээлерин хүлээп алган болгаш күүлелдеден хүлээлгелерни барымдалап тургаш, Тыва Республиканың республика бюджетиниң чарыгдалдарының ведомстволуг, хүлээлгелиг база экономиктиг бөлүктээшкиннге дүүштүр оларга бюджет хүлээлгелериниң талазы-биле бадылаан лимиттериниң хемчээли-биле чарар болгаш төлээр.

2. Тыва Республиканың республика бюджетиниң акша-хөрөңгилери-биле күүлелде керээлерден тыттып үнүп келир, оларның бадылаан бюджет хүлээлгелериниң лимиттерден артып турар хүлээлгелерни саң-хөө чылында Тыва Республиканың республика бюджетиниң акша-хөрөңгилеринден төлөөс.

3. Тыва Республиканың Чазаа доктааткан чурум езуугаар федералдыг казначейство органнын дамчытыр орулгаларын база чарыгдалдарның дөзевилелдеринге үндезилээш, Тыва Республиканың республика бюджетинден акшаландыраар черлериниң Тыва Республиканың республика бюджетиниң акша-хөрөңгилери-биле күүлелде хуудустарына үндезилээш, Хүлээлгелериниң учедун боттандырып турар Тыва Республиканың чарыгдалдарының талазы-биле бөлүктээшкинниң кодтарының (көргүзүлгелериниң) даңзын Тыва Республиканың Чазаа тодардыр. Федералдыг казначейство органны Тыва Республиканың республика бюджетин күүлелдеп турар органнының айтышыкыны-биле Тыва Республиканың республика бюджетиниң касса талазы-биле хандырылганының үезинде Тыва Республиканың Чазааның доктаатканы хүлээлгелериниң учедун доктааткан чурумун үрөп турар бюджет черлериниң чарыгдалдарының төлөлгелерин ара соксадыр эргелиг.

4. Бо чүүлдүн негелделерин хажыдып турар республика черлериниң азы күүлелде эрге-чагырга органының чарганы керээзин (азы Тыва Республиканың республика бюджетиниң бедиткен хүлээлгелерин доктаадып айтып турар керээниң кеззэн) үстүкү организацияның негелде-хомудалы-биле суд күш чок деп санап болур.

5. Эрге-чагырганың тус чер органнына оларның бюджеттеринден акшаландырып турары организациялары база черлери-биле керээни чарарына хамаарыштыр ындыг шийтирлерни хүлээп алырын сүмелээр.

44 чүүл. 2006 чылдың январь 1-де Тыва Республиканың өрелериниң хүлээлгелериниң талазы-биле Тыва Республиканың күрүнениң иштики өрелериниң эң үстүкү хемчээлин 895,3 млн. рубль түңге доктаадыр.

45 чүүл. Тыва Республиканың Чазаа Россия Федерациязының Саң-хөө яамызының Тыва Республика талазы-биле Федералдыг казначейство эргелелиниң санажылга саннарын 2005 чылдың январь 1-де байдал-биле Тыва Республиканың республика бюджетиниң акша-хөрөңгилериниң артыын эргежок чулула таварылгада доктааткан чурум езуугаар 2005 чылда республика бюджетиниң чарыгдалдарының хамаарышкан кезектериниң талазы-биле немелде акшаландырышының кылдыр бо Хоойлунуң 1,4,19 чүүлдеринге дүүштүр бо Хоойлуга өскерилгелерни кирип тургаш, доктааткан акшаландырышындан ажыр чорудар эргелиг.

46 чүүл. Бо Хоойлунуң 1,4 чүүлдеринде доктааткан түңгерге удур Тыва Республиканың республика бюджетинде кирер ужурулг каттышкан орулгаларны ап каапкан таварылгада, Тыва Республиканың Чазаанга Россия Федерациязының база Тыва Республиканың бюджет хоойлужудулгаларында көрдүнген чурум-биле Тыва Республиканың республика бюджетиниң күүлелдезиниң үезинде тургустунуп келир кассаның түр үзүктелишкенин дуглаары-биле коммерциялыг банкылар чээлилерин болгаш бюджет чээлилерин кириштирерин чөпшээрээр.

47 чүүл. 2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң бюджет хүлээлгелериниң лимиттеринге өскерилгени Тыва Республиканың республика бюджетиниң акша-хөрөңгилериниң кол башкарыкчызы бо Хоойлунуң 23 чүүлү-биле көргөн таварылгалардан аңгыда, а олышкаш 2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң акша-хөрөңгилериниң үнүп келир камналганын катап эде хуваарының, федералдыг бюджеттен кирер немелде акша-хөрөңгини хуваарының күсели-биле Тыва Республиканың Чазааның шийтирлери-биле чамдык хемчеглерни акшаландыраарын хандыраары-биле холбашкан өскерилгелерни 2005 чылдың октябрь 15-тен орай кылып болбас кылдыр доктаадыр.

48 чүүл. Россия Федерациязының Үндүрүлгөр болгаш чыыдалар яамызының Тыва Республикада районнар инспекцияларын хандырып турары дээш Тыва Республиканың күүлелде эрге-чагырга органны биле муниципалдыг тургузулгарының чарган керээлери езуугаар кирген акша-хөрөңгилериниң артыын, оларның ажыл-чорудулгазының түнелинде федералдыг казначействонуң девискээр органнының сайгарлыкчы болгаш орулга кирир өске-даа ажыл-чорудулгандан кирген акша-хөрөңги учеттаар санажылга саннарына 2005 чылдың январь 1-де кирип санаан, ынчалза-даа оларны долу эвес ажылгаанындан арткан Тыва Республиканың республика бюджетинче болгаш тус чер бюджет-

теринче кирген немелде орулга акшаларны Федералдыг үндүрүг албанының Тыва Республикада районнар (кожууннар) аразында инспекцияларын тудуп ажылдадырынга, оларның материал-техниктиг баазанын багытлаарына, а ол ышкаш үндүрүг органнының бажың-балгаттарының камгалалына чарыгдар.

49 чүүл. Бо Хоойлунуң 1,4 база 19 чүүлдерин езуугаар доктааткан түннерин хемчээлдери-биле 2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинден акшаландырышкын үлелгезин бо Хоойлуга 17 капсырылга езуугаар республиканың тускай сорулгалыг программаларының даңзызы-биле бадылаар.

50 чүүл. Тыва Республиканың хоойлужудулга болгаш нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары бо Хоойлу күштүг болуп эгелзэн соонда, үш ай хуусаа дургузунда аңаа дүүштүр кылдынган турар.

51 чүүл. Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың республика бюджетиниң күүлелдезиниң үезинде:

- 1) 2005 чылдың январь 1-ден эгелеп бюджет адырының организацияларының ажылдакчыларының ажыл төлөвириниң 20 хуу өстүрүлгезиниң акшаландырышынын долу хемчээлге хандыраар;
- 2) 2005 чылдың январь 1-ден эгелеп эге профессионал өөредилге черлериниң ай санында акшаландырышынын хандыраар;
- 3) күрүнениң бюджет черлериниң ажылдакчыларына ажыл төлөвириниң өзүлдезиниң чарыгдалдарын көвүдедири-биле федералдыг бюджеттен немелде саң-хөө акша-хөрөңгилерин аңгылап бээриниң база эге профессионал өөредилге черлериниң акшаландырышының талазы-биле хемчеглерни алыр;
- 4) немелде орулгалардан өскүс уругларга болгаш ада-инениң азыралы чок арткан уругларга пособилерини эрткен чылдарда өрезиниң төлөлгезин чорудар;
- 5) Кызыл хоорайга бюджет хандырылганының деңгелин деңгезинге 22 млн. рубльди аңгылап бээрин хандыраар;
- 6) Тыва Республиканың Улуг Хуралының 9,4 млн. рубль түңге болгаш Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының 9,4 млн. рубль түңге четпес акшаландырышынын хандыраар;
- 7) Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызының Төп аппарадын тудураарга чарыгдалдарны улгаттыраарга акша-хөрөңгини 500 муң рубль түңге тывар.

2. Тыва Республиканың Чазаа «Тыва Республиканың найысылалы Кызыл хоорайның эгебайдалының дугайында» Тыва Республиканың Конституусу хоойлузун боттандыраарына акша-хөрөңгин бо Хоойлуга 16 капсырылга езуугаар 36 млн. рубль түңге көөр.

3. «Тыва Республиканың Кыдыкы Сонгу чүк болгаш аңаа деңнэн черлерде ажылдап болгаш чурттап турар кижилерге күрүнө магадылалдарының болгаш компенсацияларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 9 чүүлүн боттандыраары-биле Тыва Республиканың республика бюджетинден акшаландырып турар организацияларның ажылдакчыларының акшаландырышынын Тыва Республиканың Чазаа хандыраар.

52 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езуу-биле парлаан хүндөн күштүг болуп эгелээр.

ХАНЫ УТКАЛЫГ, БУРУНГААР КӨРҮШТҮГ

Айыткалга хамаарыштыр

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржактың Тыва Республиканың Улуг Хуралына (парламентизинге) 2005 чылда Айыткалың Тыва Республиканың Улуг Хуралының ийи палатасының каттышкан хуралына май 14-те дыңнаан. Бо чугула документиңиң долу сөзүглели республика солуннарынга парлаан, телевидениеге болгаш радиога дамчыткан. Айыткалды дыңнаан Тыва Республиканың Улуг Хуралының ийи палатасының каттышкан хуралының чамдык киржикчилери-биле бистиң корреспондентивис ужурашкан, Айыткалга хамаарыштыр целелдерин, бодалдарын айтырган. Оларның харыларын моң адаанда парладывыс.

Тыва Республиканың Улетпур Яамызының сайыды Валерий ООРЖАК:

«Чаңгыс демниг Россия» партиязының Кызыл хоорайда тус чер салбырының күүсекчи комитетиниң удуртукчузу, ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээкчилер палатасының депутады Марина ФИР-СОВА:

Кызылдың №9 ортумак школаның директору, ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээкчилер палатасының депутады Валентина ДЕМҮР-ООЛ:

Мөңгүн-Тайга кожунунун Төлээкчилер хуралының даргазы Юрий ДОСКААР:

Кызыл кожунунун Сукпак ортумак школарының директору, Тываның Улустуң башкызы, ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээкчилер палатасының депутады Борбак-оол АРАПТАҢ:

—Чазак Даргазының Айыткалында элээн хөй чаа чүүлдер бар-дыр. Ылангыя өөредилгеге хамаарышкан кончуг чөптүг, чугула, шиитпирлээр ужурулг айтырыллары көдүргөн деп санаар мен. Өөредилгени күрүнден эки деткис чүве болза, ооң ажил-чорудулгазын бо үениң негелделеринге дүүштүр тургузары берге болгай, ону барымдаалааш, Айыткалда өөредилгени деткирин айытканы чүүлдүг-дүр. Ол ышкаш бо чыл-

дың сентябрь айдан эгелеп, бюджет адырының ажилдакчыларының шалыңын өстүрери көрдүнгөн-дир. Бо дээрге өөредилге реформазын чорударынга деткимче деп санаар мен.

2006 чылдан эгелеп тус чер бот-башкарылган органнарының ажил-чорудулганы чураттынар, амгы үеде белеткел ажилдарын хынамчалыг чорудуп турар. Бо айтырыгже Айыткал кол кичээнгени салган. Бистер депутаттарывыс соңгуп алгаш, оларның дузазы-биле чер-черлерге ажил-агыйны чаазы-биле башкарып чорудар, ажилдаар ужурулг бис. Бирги ээлчегде, чонун амыдырал-чуртталгазын экижидеринче сагышты салыры билдингир. Көдээде чурттап турар кижини ажил чок турбас дээрзин бо документиде бижээни чөптүг. Ында өг-бүлө, кижини бүрүзүңге амыдыраарыңга чүү херегил, ону шуптузун кылып ап болур таарымчалыг чүүлдер шуптузу бар болгай. Чер, одар-белчири, суг четтир болгаш артар-дыр. Чурттакчы чонну ажил-биле хандыраар дээш тус чер бот-башкарылган органнары дээштиг хемчеглерин алып хүлээлгелиг.

Тыва Республиканың Улетпур Яамызының сайыды Валерий ООРЖАК: —Тыва Республиканың Чазак Даргазының бо чылгы Айыткалы кончуг ханы уткалыг деп үнелеп тур мен. Чүге дээрге ында республика амыдыралының бүгү-ле адырларында байдалды ханы анализтен, оларның мурнунда тодаргай сорулгаларын салган-дыр. Чижээ-лээр, бистиң яамыга хамааржыр улетпур бүдүрүлгелери чүнү кылырын билдингир-биле айыткан болду. Янзы-бүрү инвестицияларны күрүнөже кирир хемчеглерни алып, ону кирирге республикага таарымчалыг байдал тургустунар. Ооң иштинде орук, тутуг, транспорт адырларын сайзырадыры көрдүнгөн. Ол ышкаш Тываже демир-орук тутуп кирир талазы-биле айтырыгны шиитпирлээр хемчеглер алдынып турар.

Мен бодаарымга, бо Айыткалда кирген айтырышкынарны шуптузун боттандыраар дээш республиканың ажил-агыйларының бүгү адырлары бир демниг ажилдаар болза, Тываның бурунгаар хөгжүлдизинге идигни бээр.

«Чаңгыс демниг Россия» партиязының Кызыл хоорайда тус чер салбырының күүсекчи комитетиниң удуртукчузу, ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээкчилер палатасының депутады Марина ФИРСОВА: —Чазак Даргазының Айыткалы ханы уткалыг, бот-шүгүмчүлекчи езу-биле улуг анализти кылган деп санаар мен. Республикада политиктиг партияларның, хөй-ниити организацияларының моон соңгаар кандыг рольдуг болурун, канчаар ажилдаарының дугайында Айыткалда база бижээ болду. Ону чүүлдүг-зүңүп деткип турар мен. Бистиң «Чаңгыс демниг Россия» партиязының Кызыл хоорайда тус чер салбырының күүсекчи комитетиниң Програмазын болгаш Уставын күүседир, партияның ролюн бедидер дээш биче эвес ажил-херекти чон ортузунда чорудуп турар. Партияның салбырларының, кежигүннериниң саны чыл келген тутум-на, көвүдөп орат. Келир соңгудаларга идепкей киржири-биле белеткел ажилдарын чорудуп эгелей берген бис.

—Чазак Даргазының Айыткалында республиканың ажил-агый адырлары канчаар ажилдаанынын ханы анализин берген, оларның моон соңгаар канчаар ажилдаарынын кол-кол угланышкынын тодараткан кончуг ханы уткалыг документ деп санаар кижидир мен. Оон кол-ла утказы—республиканың социал экономиканын дүрген хөгжүдеринче, чурттакчы чонун амыдыралын экижидеринче угланган-дыр. Бо талазы-биле кылыр ажилдарны шуптузун санап айыткан, кайы-даа яамының, агентилелдин, бүдүрүлгениң, организацияның чүнү кылыры билдингир. Өөредилге ажилдакчыларынга биче эвес деткимчени көргүзүп турар, ычангаш бистер өөредилге-кижизидилге ажилын экижидер дээш чогадыкчы езу-биле ажилдаар хүлээлгелиг бис.

—Бодум хуумда РФ-тин Президентизи В.В. Путинниң Айыткалың дыңнадым. Бөгүн ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржактың ТР-ниң Улуг Хуралына Айыткалың кончуг кичээнгелиг дыңнадым. Кайы-даа айыткалдарын дыңнап ора, чаа чүүлдер хөйүн эскердим. Чүге дээрге үениң бурунгаар хөгжүлдизиниң, негелдезиниң аайы-биле бүгү-ле чүүлдер чаартынып турар чүве болганда, эрге-хоюлу органнарында эгелээш тус чер бот-башкарылгазынга чедир Тываның-даа, Россияның-даа иштинде улуг ажилдар борта хамаарыштыр чоруттунуп турар.

Президент В.Путинниң болгаш Ш.Д.Ооржактың айыткалдарын кожунун чурттакчы чонунун ортузунга таныштырып, тайылбырлаар хемчеглерин алып бис. Бо чугула политиктиг документилерде 2005 чылда кылыр ужурулг ажил-херекти шуптузун тодаргай бижээ, оларны амыдыралга боттандыраар дээш кожунга ажил-херекти шын организаастаар, шудругу ажилдаар ужурулг бис.

ЭЧИС СОРУУН ХОЛДАН САЛБАС

Баштайгы чылдарында Эгей-оол механизация училищезин дооскаш, «Сумбер-Уула» колхозка комбайнерлеп, күш-ажылыч оруун эгелээ. Оон мурнунда шериг албаны эрттирип тургаш, кадыкбызгыга дадыккан анык оол, 4 чыл иштинде комбайнерлеп ажилдап келгеш, элбек дүжүттү ажаап, колхоз баштаар чериниң шаңнал-макталын ап келген.

Кажан «Сумбер-Уула» колхоз бүгү-ле ажил-агыйлар ышкаш сандал эгелээрге, Эгей-оол амыдыралының аайы-биле Бора-Тайганың суму чагыргазына база-ла хоомай эвес чолаачылап, амыдырал, ажил-ишке быжыг туруштуун көргүскөн. Амыдырал кожуп чурттаан ажы-төлүнүн авазы Айлаана Дүктүг-ооловна — садыгы мергежилдик, Бора-Тайгага сельпо даргалап, садыг-саарылга ажилына мергежий берген турган. Рыноктун кончуг берге чылдарында Сүт-Хөлге турган садыг кооперациязы буураашкыга таваржы бээр орта, Айлааның удурткан сельпозу база-ла «аар моңнашкынга» таварышкан. Удуртук-баштаар черлерден шоолуг деткимче алдынмаан, чаңгыс Айлаана чүге күш чедер деп.

Ам канчаар, «чудуруун чудук адаанче суккан эвес» деп, бурунгу тыва улустун үлегер чугаазында ышкаш, Эгей-оол биле Айлаана өг-бүлө сүмелешкеш, шуут-ла

сайгарлыкчы ажилче шымнып кирипкеннер. Олар баштайгы дээрзинде бажының чанынга эрги, бичини бажыны септен-дээрээш, хлеб быжырып, сайгарлыкчы ажилдин «ужуун сыптап», уг-шин биллип, эгелей бергеннер. Баштайгы шенелде багай эвес болган. Ынчанмайн канчаар, хлеб — амыдыралдың кол өвээ болгай. Өг-бүлө чонга эки шынарлыг хлепти быжырып берип, продукцияның шынарын экижиктенден оларның орулгазы көвүдөп «балдыры дыңзып», бичини садыг-даа ажыдып алганнар. Сайгарылга ажилын частырыг чок эгелээнинден, база кирип алган орулгазының акша-төгери-биле колхозтун октаттыган, үптеттинген хлеб быжырып турган эрги бажынын ол-бо черлерден материалдар чыгдынып-тыптынып тургаш, чогуур негелдеге дүүшүрү холушкак барааннар садыглаар улуг «Сай» деп садыгны ажыдып алганнар. Бүгү-ле материалдарның өртөк-үнези талыйтыр өс-

кен үеде ындыг улуг, делгем садыгны кылып, септен-селип алыры ындыг-ла белен эвес херек. Бо бүгүнү кызымаккай, туруштуг, тудунгур, шалыпкын кижилер-ле амыдыралга боттандырып шыдаарлар.

Ажыы-биле чугаалаарга, бора-тайгажыларын, оон-моон-даа келгилээн чорумалдары «Сай» садыгы амыдыралдың хүн бүрүде хереглеттинип турар чугула хереглелдин барааннары-биле доктаамал хандырып турар дизе, частырыг болбас. Ол садыгның садыгызы Тайгана Дандаа алыс кооперация талазы-биле тускай мергежилдик кижини болгаштың, хереглечилерге эптиг-ээлдээн көргүзүп, ай, квартал санында эвээш эвес орулганы кирип ап турар.

Сайгарылга талазы-биле элээн дуржулгалыг апар чыдар Эгей-оол, Айлаана Сарыгарлар Кызыл, Абакан, Новосибирск дээн ышкаш хоорайлардан янзы-бүрү чаа барааннарны үзүктелешки чок эккеп, хереглечилерниң чагырлары күүседип турарлар. Тускай бараан-сараан сөөртүр, ыңай-бээр чорук-херек кылыр 2-3 хире автомашиналарлыг. Колдуунда-ла барааннарны сезоннар аайы-биле эккеп турарлар. Чаагай сеткилдик сай-

гарлыкчылар Эгей-оол, Айлаана оларга чаңгыс чер-чурттулары чүгле өөрүп четтиришкениң сөстөрүн илередирлер. Олар эрткен чылын «Чылдың эң эки сайгарлыкчылары» деп макталдыг атка төлептиг болганнар. Хүндүлел би-жиктер дээш, хөй шаңнал-макталдың эдилекчилери. Амыдыралдан көрүп чорурга, бистиң аравыста чамдык эштер сайгарлып үнгеш, «бажын ажыр» баяштын бажы дескинип, бажын силгий бээрлер база бар болгай. А бо мээң бижи орат «маадырларым» ындыг эвес, кижизиг мөзү-шынарлыг, улугну улуг деп, бичини бичин деп хүндүлөп көрүшөөн, аргалыг-ла болза, эш-өөрүңге дуза кадарын бодаарлар.

Болар чүгле садыг-сайма, сайгарлыкчы ажилдар чорудары-биле кызыгаарлаттынмайн, дузалал ажил-агыйын хөгжүдөр сорулганы база салганнар. Чыл бүрүде агротехниктиг байдал-биле Чодураа деп черниң хөрзүнүн болбаазыраткаш, 20 гектар черге тарааны тарааш, оон чаагай дүжүттү ажаап ап турарлар. Баштайгы чылында Сүт-Хөлге хамаанчок, республикага ап көрбээн дүжүттү өстүргенер. Бир гадан 20 центнер чедир ажаап алганнар. Коданында чүзүн аайы-

биле мал-маганы азырал өстүрүп, боттарының амыдырал-чуртталгазын улам байлакшыдып кел чыдарлар. Тодаргайлаарга, оларның өдээнде 16 баш бода малды, 130 шээр малды, 2 аты тудуп, чылдың дөрт эргилдизинде зооветеринарлыг негелделер езугаар ажаап-тежээп, малының баш санын, чаш төлүн ончаменди камгалап алырлар. Мал-маган кадарарына Айлааның кады төрээндүнмазы Артем Сарыгар боттуг дузаны чедирип, эзхарысалгалыын көргүзүп чорурар.

—Моон соңгаар сорулгачар кандыгыл, Эгей-оол Алдын-оолович? — деп айтырарымга, ол ынчал-мынчал олурбайн:

—Сайгарлыкчы ажилы-высты уламчылаар. Хлеб быжыра бажынывысты үениң байдалына дүүштүр чаартып кылгаш, хлеб быжырарын организаастап, чурттакчы чонну эки шынарлыг хлеб-биле хандыраар апаар бис. Оон ыңай Бора-Тайга суурнун ажил-агый чок чурттакчыларын ажилга хаара тудар сорулгалыг бис — деп шиитпирлиг харылаар болду.

Сайгарлыкчы кижилерниң хоюлу езугаар шыңгыы сагыыр чуруму — чогуур албан бижиктерин четчелээр, үндүрүг дадывырын

хөөлендирбейн чогуур үезинде төлээр, арыг-шеверни санитарлыг байдалдарга таарыштыр тургузар. Ол негелделерни олар хажык чокка күүседип, чөптүг-чөпшүл сеткилдин көргүзүп турарлар.

Найыралдыг өг-бүлө келир үеде боттарының изин базар ийи кысты төлептиг кижилер кылдыр өөредип, кижизидип турарын демдеглевейн барып болбас. Улуг уруу Анелия Челябинскиниң юридиктиг техникумунун ийи курузунда өөренип турар. Оон бичизи Сай-Суу Бора-Тайга ортумак школазының чедиги клазының эки өөредилгелиг, корум-чурумнуг, хөй-ниитичи өөреникчизинге санадып, школа коллективинге мактадып турар.

Чаа чүс чылдың, чаа үениң байдалы-биле сайгарлыкчының кокла оруун шилип алган Эгей-оол биле Айлаана Сарыгарларның ажил, амыдыралын бижээ бо чүүлүмү моң адаанда одуруглар-биле доозар бодаан ийик мен:

Чалбак чонга бараан боор дээн Сайгарлыкчы чымыш-ижин, Эгей-оол, Айлаана олар Эчис соруун холдан салбас. Бораш ОНДАР.

ПАРЛАЛГА — ЧОННУҢ ҮНҮ

Сарбашкыннар өттүнмейн, сарыылдыг бооп көрүңер

XX чүс чылдың 90 чылдарының эгезинде президент Б. Ельцин Ак бажынын (ССРЭ-нин парламентизин) бооланар деп айтышкын берген соонда, Россияның төп-даа, тус-тус черлери-даа күүсекчи болгаш хоойлужудулга эрге-чагыргаларының аразында месилдежилге бо-ла үнүп кээр апаргылады. Мен бодаарымга, ТР-нин Хоойлужудулга болгаш күүсекчи эрге-чагырганың эн-не дээди төлээлери хензиг чүве дээш бо-ла тутчу бээр турду. Оон бээр ам он чыл ажа берди.

Ажылга маргылдаалар турбайн канчаар. Эң-не багай, чоокка чованчыг, ыраак а баянчыг чүве — ийи эрге-чагырганың төлээлери бот-боттарын массалыг информацияны чепсектерин дамчыштыр соңгулдаларда азы чыылган чон мурнунга бактажы бээринде. Чоннун караа көскү, кулаа дыыжы, Чазак Даргазының-даа, дээди хуралдарның даргаларының-даа кым кандызын чоннун идеялыг кези билер. Бактажылганың түннелинде-ле боор, Хоойлужудулга палатаның депутаттары тыва парлалганы узуткаар дугайында шийтпир үндүргендир. Ажы-биле чугаалаарга, бо шийтпирни алыс утказын билбедим. Кижини бодаарга, Дээди Хуралда орта угаанын кижилер-даа бар ышкаш. Парлалганы узуткаар деп шийтпирни сайгарып көөрге, чигзиниг үнүп келир. Бо дээр чоннун конституция езугаар (информация) эргелерин хоруур, тыва дылды узуткаар, номнар, солун-сеткүүл үндүрбес дээни-биле демей ышкашыл.

Моон-биле чергелештир сөөлү үеде Тывада дыка кө-

вей күрүне солуннары үнүп турар дээрзинге чөпшээрешпес аргажок, эвээш чурттакчылыг Тывага солуннар боттарын хандыртынып шыдавас. “Риск”, “Новости Тувы”, “Центр Азии”, “Новости Кызыла” деп солуннары хоорай чагыргазы азы кандыг-бир организация дамчыштыр акшаландырып турар. “Тываинформ” солун боду амыдырап турар деп сураг чигзинчиг.

Хоойлужудулга палатаның депутаттары бодал чок бо шийтпирин эде көөрү күзеничиг. Бир эвес хоржок болза, Төлээлекчилер палатаның депутаттары бо айтырыгны шийтпирлээр уjurлуг. Тыва дылывысты, чаа-ла катап сайзырап оор бурунгу тыва культуравысты камгалап алыр деп бо-даар болзувусса, “Шын”, “Тувинская правда”, “Тываның аныяктары”, “Сылдысчыгаш” солуннары хевээр арттырып, номнар, “Улуг-Хем” сеткүүлүн үндүрер акшаларны бюджетке тускайлаар уjurлуг.

Хоойлужудулга палатаның депутаттары, Б. Ельцинни, сарбашкын дег өттүнүп, тыва парлалганы “боолдай” бээрге кайын боор. Ооң-биле кады күүсекчи-даа, хоойлужудулга талазының даргалары бот-боттарын массалыг информацияны чепсектерин дамчыштыр бактажыр чорукту соксадырын силерден улуг кижини болгаш сумелеп, дилээр-дир мен. Ол чокта чон кымның кандыын билер, өске кижилер өттүнүп, бот-боттарынысты бакташпаалыңар.

М. БАЙЫР-ООЛ,
хоочун журналист.

Солун чокта — согур

Солуннары мен школачы чораанымда-ла номчуп эгелзэн мен. Аал ишти анай-хураган тудуп турда, ээн өгге номчуп оор турдум.

Кежээ өглер ишти өөвүске чыгып келгеш: — Чаа, ам мүн болуп турда, сургакчыны дыңнаар-дыр — дээш олуруңтар. “Сургакчы” деп мени ыңча дээрлери ол.

Ол шагда сайгылган бар эвес, дең чырыыңа номчуттунуп эгелээр мен. Кайда кышкы хүн ажып турарыл, кайда аш-чут болганыл — дөгерезин номчуп бээр мен.

Солун черле октавас мен, черге безин хойлап алгаш чоруур мен. Солун — мээң кулаам, караам. Ындыг хевирлиг солунга ынакшаан мен.

Оон туржук шериг черинде С. Борбак-оол деп кижиниң шүлүктөрүн номчуур турдум:

*Инек боонуң сургуулунга
Идепкейлиг өөренишл.
Ирик мээлиг фашистерниң
Иштин ушта боолаалыңар...*

Бүгү солуннары номчуур

турган мен: “Хостуг арат”, “Шын”, “Аревэ шыны”. Ылаңгыя “Аревэ” солунунда пионерлер булунун аажок номчуур турдум.

Ооң соонда “Сылдысчыгаш” көстүп келген, амырай-ла берген мен. Чамдык шүлүктөрүн ам безин утпаан мен:

*Авай, авай, ачай, ачай,
Амырладым, байырладым.
Солунуус “Сылдысчыгаш”
Совет чуртта хүннеп келди.*

Дургуннаар уругларны “Сылдысчыгаш” черле чандыр көрбөс турган. Халбаа деп ашактын оглу үргүлчү дургуннаар турган. “Сылдысчыгаш” ону чандыр көрбээн:

*Хайыралыг огуңарны
Каадыр кылып алыр турда,
Харын ону дургуннаткан
Хамык уjur Халбаа сенде.*

Ооң соонда ыңдыг чугаа тыпты берген. Болур-болбас черге-ле “Халбаа сенде” деп каар.

Шаа барып республика солуннарын редакторлап чордум. 20-30

харлыымда-ла, “Тываның аныяктары” “Шын” солуннары редакторлап чордум. Ол дээрге чырыктылыг, улуг харысалгалыг ажилдар чүве. Хүндүлүг-даа.

“Аныяктарны” редакторлап турумда, 15 муң тиражтыг турду, а “Шыңга” турумда — 25 муң.

Ам дыңнаарымга, солуннар санын кызырап деп чугаа тыпты берген. Ол окта шын эвес черек-тир. Солуннар санын кызырап хамаанчок, ону улгаттырап черек.

Оон туржук чогаалчыларның чаңгыс сеткүүлүн база кызырап деп турар-дыр. Ол политикага удур черек-тир. Ынчап баарга, чогаалчылар чогаалдарын каяа парлаар чүвөл? Ак хар кырынга бе?

Солуннар санын кызырап деп саналга мен-не удур мен.

Солун чокта — согур!

Хүндүлүг депутаттар, парлалганы камнап көргөр!

Кызыл-Эник КУДАЖЫ,
хоочун журналист, чогаалчы.

Чонга таарымчалыг эвес

Парлалганы дөрткү эрге-чагырга дээр болгай. Хей-ниитиниң чүүл бүрүзүңе хамаарылганы, чоннун санал-аналы солун-сеткүүл дамчыштыр билдинер. Чурттакчы чоннун культурлуг амыдыралыңа парлалганың салдары канчаар-даа аажок улуг дээрзин бо шагда тайылбырлаан-даа черекчок, ол билдингир.

Бүгү делегейде, чуртта парлалганың хостуг чоруу дээш демисел күштелген, ол талазы-биле чедип-киннер-даа бар болгай. Демократия, ажык-чарлыг чорук үезинде ыңдыг болбас аргажок.

Бистиң Тывавыста ол талазы-биле байдал кайгамчык, парлалгага, солун-сеткүүдөргө хамаарыштыр та чүге чүве ийик, акшаландырышкынын кызып-кыйып, казып эгелзени элдептиг. Ырак-узак кожуун, суму-

ларда чурттакчы чон радио дыңнавайн турар, телевидение көрбейн турар-дыр, а солуннар үнмөстей бээр болза, ол чон шуут караңгы артар ышкашкыл. Мал-маган өстүрүп, оон халбактанып чоруур хей чоңувус амыдыралдан чыдып каарын күзевестер-ле болгай. Олар кымнарда-даа артык идепкейлиг номчукчулар, чагыкчылар-дыр. Почта манап, солун-сеткүүлдүң келирин манап чаңгысып калганнар. Кайда, чүү болуп турарын, кады-кожа суур-сумуларда чон чүү дээш сагыш аарып азы өөрүп байырлап турарын солуннарывыстан билип ап, боттары база амыдыралыңа хамаарыштыр үнүп кадып оорлар.

Ылаңгыя “Шын” солун дээрге, Тываның төөгүзүңде алдарлыг солун ышкашыл. Чонну үжүк-бижикке

өөредиринге, Тываның экономиктиг, политиктиг болгаш культурлуг сайзыралыңа ооң киирген үлүг-хуузу улуг. Бо чылын 80 харлаар хоочун солунуусту алдаржыдар тудум, ТР-нин Улуг Хуралының чамдык депутаттары ооң ат-алдарыңа таарышпас эпчок чүүлдер чугаалап, акша-төгерин казыыр деп турары чонга удур чорук-тур. Кожуун, суурларда соңгукчулары солун чок артсын деп чүткүдүп турар депутатты ооң соонда кым соңгуур боор.

Ынчангаш парлалгага хамаарыштыр акшаландырышкынын эде көрүп, таарымчалыг байдалды тургузары чугула деп бодалымны чугаалаксадым.

Кара-Кат ООРЖАК,
Тываның композиторларының
чогаадыкчы эвилелиниң даргазы.

Байыр чедирришकिनери

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы дээрги Ш. Д. ООРЖАККА

Ада-чурттуң Улуг дайыныңа совет улустуң фашизмни чылча шапкан Тиилелгезиниң 60 чылыңа болгаш делегейниң ийиги дайынының доозулганынга холбаштыр Тыва Республиканың бүгү чонунга чуректин ханызындан байырывысты хүлээп ап көрүңер.

Европаның болгаш Азияның улустарын хостааны дээш бүгү фронтуларга дайын чорудулгаларыңа киришкен, Кызыл Шеригниң Сибирьден барган, ам-даа чурттап чоруур хоочуннарыңа адрес езугаар байыр чедирип, четтиргенивисти илереттивис.

Тыва Республиканың бүгү чонунга, ооң иштинде амыр-дыш болгаш уйгу-чыдын

Россия Федерациязының Тыва Республиказындан делегейниң ийиги дайынының хоочуннарыңа

Фашист Германияны чылча шапкан Тиилелгениң 60 чылын таварыштыр желекчилер-биле маадырлыг тулушкан Кызыл Шеригниң хоочуннарыңа чүрээм ханызындан байыр чедирдим.

“Бүгү чүвени — фронтуга, бүгү чүвени — Тиилелге!” деп дайынчы кыйгы-биле фронттарга маадырлыг тулчул турган

чокка дүн-хүн дивейн ажылдап турган херзэженнерге, уруларга, Силерниң болгаш бистиң ниити Тиилелгемис дээш ыраккы тылга ажылдап чорааннарга өөрүп четтиришкин сөстөрүн илередирин чөпшээрер көрүңер.

Мээң төрзэн чуртум — Польша Республика поляша черге тулчушкуннарга өлген Кызыл Шеригниң дайынчыларын болгаш ында мөңгези-биле чыдып калган маадырларны болгаш солдаттарны, оларның аразында силерниң чериңерниң кижилериниң дугайын кажан-даа утпас дээрзин Силерге, дээрги Дарга болгаш Тыва

шериглерниң материалдыг дөзүн каңнап турган тылдың ажыл-ишчилеринге изиг байыр чедирдим.

Дайынчы оруктары Польшаны дамчыштыр эрткен бүгү кижилерге изиг байыр! Оларның маадырлыг оруктары поляктарның угаан-медерелинге утундурбас артар.

Польша черде Кызыл Шеригниң 600 муң ажыг солдаттарының мөчү-сөөгү кезээ мөңгөде арткан, бис оларны камнап, оларның мурнунга мөгейип чоруур бис,

Республиканың чонунга бүзүрөттүм.

Тиилелге байырларының хүнүнде шынчы болгаш чуректин ханызындан байырымны чедирип, Тыва Республиканың бүгү чонунга чаагай амыдыралды, чечектелишкени, экономиказы дүрген хөгжүлделиг болурун күзедим. Тыва Республиканың бүгү чонунга Тайбыңны күзедим, делегейниң ийиги дайынының халавы кажан-даа катаптавас болзун!

Хүндүлел-биле,
Польша Республиканың Иркутскиде
Кол Консулу Станислав СОКУЛ.

кажан-даа утпас бис.

Эргим хоочуннар, чүрээм ханызындан, бодумнуң болгаш Польша шеригниң солдаттарының өмүнээзинден Силерге кадыкшылды, узун назынны, чаагай амыдыралды күзедим, Силерниң оолдар, кыстарыңар, уйнуттарыңар дайынның оттуг уржуктарыңа таварышпас болзун!

Польша Республиканың национал
камгалап сайыды Ежи ШМАЙДЗИНСКИ.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш. Д. Ооржактын адынга Россияның театр ажилдакчыларының эвилелиниң даргазы, Россияның Улустуң артисти А. А. Калягинден байыр чедирришкени келген. Ында айтыканы болза:

Хүндүлүг Шериг-оол Дижикович!
Улуг Тиилелгениң 60 чыл оюн таварыштыр Силерге сагыш-сеткил ханызындан байыр чедирдим. Ол дээрге биске эң-не эргим байырлар болгай. Дайынның аар уржуңа, чидириглерге таварышпаан өг-бүлө бистиң чуртуваста чок. Бажыңарныче эеп келбээн бистиң чоок кижилеривистиң чырык турас-

каалы кажан-даа утундурбас, оларга мөгейип чоруур бис.

Бо улуг байырларды таварыштыр омак-сергек болгаш кадык-чаагай болурун Силерге күзедим. Ол хүнде Силерге өөрүшкү-маңнай чайназын.

Арыг сеткилим-биле, силерниң
Александр КАЛЯГИН.

Хүндүлүг Шериг-оол
Дижикович!

Россия Федерациязының Профэвилелдериниң эвилели 2005 чылдың бирги кварталында белеткел ажыл-чорудулганың түннелин езугаар Тываның Хереглекчилер эвилелинге ийиги черни тывыскан. Хереглекчилер кооперациязын деткип турарындан дээш Силерге өөрүп четтиргенивисти илереттивис.
Чөвүлел даргазы ЕРМАКОВ.

БЕДИК ШАҢНАЛДАР-БИЛЕ

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. Д. Ооржактын 2005 чылдың май 13-те № 173 Чарлыын езугаар, ачы-хавыгазы болгаш хей чылдарда үре-түннелдик ажылы дээш

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле

Тыва Республиканың Чазак Аппарадының чоннун чагаалары-биле ажыл чорудар болгаш черек эмгелээр эргелелиниң килдис начальниги Розалия Монгушевна **АРЧИМА-ЕВАНЫ;**

Тыва Республиканың Чазак Аппарадының девискээр хөгжүлдө болгаш тус чер бот-башкарылга органдары-биле ажыл чорудар эргелелиниң сектор эргелекчизи Май-оол Семис-оолович **ООРЖАКТЫ;**

Тыва Республиканың Чазак Аппарадының экономика, саң-хөө болгаш адырлар хөгжүлдезиниң эргелелиниң килдис начальниги Валерий Сээ-Сюрюнович **САЛЧАКТЫ** шаңнаан.

А.Я.Шойгуга “Тыва Республиканың көдээ ажыл-агыйының алдарлыг ажилдакчызы” хүндүлүг атты

**тыпсыр дугайында
ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ
ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ
ЧАРЛЫЫ**

Көдээ ажыл-агыйы хөгжүдеринге ачы-хавыгазы болгаш хей чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш “Тыва Республиканың көдээ ажыл-агыйының алдарлыг ажилдакчызы” Хүндүлүг атты күш-ажылдың хоочуну **Александра Яковлевна ШОЙГУГА** тыпсыр.

Тыва Республиканың Чазааның
Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай, 2005 чылдың май 18, № 174.

Маадыр-оол ХОВАЛЫГ

Менгилиг бедикте

Бай-Тайга деп ады-биле-ле онзагай чер дээрзин боду бадыткаан оранның чиге мурнуу талазында Шуй деп Шапшаал-биле Цагаан-Шибэту сыннарны чара аккан шапкын саарыгларлыг хем бар. Шапшаал арттан (бедий 3100м) баткан Кыскаш ооң эгези ол. Бо дагыл черниң хеминиң чыыс бажындан Барлыкче кирген аксынга чедир кылаштагылаан бис, ооң чиге мурнуу талазында чыдар хүнге мөңгүнелген бедик дагларның кырынче хат-шуурганга алзып тура, үнгүлээн-даа бис. Езулуг туризм ораны чүве. 1978 чылда Чараш-Даш Мөңгүлээнниң адаанга "Красноярск альпинистери бис" дээн улгады берген назылыг, альпинизмге спорт мастери Валерий Светлаков деп сииреш мага-боттук эрге баштаткан аныяк оолдар, уругларга ынчан ужураштывыс. Мөңгүлуктиң соңгу талазында менгилиг, хаяларлыг чалымнарны көре: "Альпинизмге кедергей таарышкан орандыр бо" дээн оларның сөстөрүн ынчан шоолуг-ла херекке албадывыс. Бистиң мага-бодувуста, угаан-бодалывыста туризм хандамырывысче сиңе берген турган болгай.

Оон бээр Красноярск альпинистери бистиң дагларывыстан салдынмай барганнар, а бистерниң чүгле 2003 чылда альпинизмге сонургалывыс чаа-ла оттуп келген, а биези — 25 чыл бурунгаар Мөңгүлук баарынга ужурашканывыс Красноярск альпинистери шагда-ла спорт мастерлери болу берген, Совет Эвилелиниң эң бедик сүүрлеринче каш катап үнүп каапкан болдулар. Ол дугайында Дустуг-Хем бажынга душ бооп таваржы бергенивыс Ирбиш деп шолалыг Анатолий Шлепкиниң дыңнатты. Чугаалажып кээривиске, ынчан Мөңгүлук адаанга ол-даа, мен-даа ужурашкан болдувус. Ирбиштер сураан чүгле номнардан дыңнаан болгай бис, ам мурнувуста ол езулуг дириг ирбиш-биле дөмей аваангыр, коргуш чок эрлерниң бирээзиниң альпинизм дугайында чугаазын кепжээки одаг кыдыынга дыңнал ор бис.

"Ирбиш" деп хүндүлүг атты Совет Эвилели бактаап турда, 4 санныг 7000 метрден бедик сүүрлериниң кырынче үнген спорт мастерлери альпинистерге тыпсыр чүве-дир. А олар дээрзе: Коммунизм (7495 м), Тирилелге (7345 м), Ленин (7135 м), Корженевская (7095 м) деп сүүрлер-дир. Топтук чугаалыг, күдер мага-боттук тыва мөгелер дег, Анатолий Шлепкин Красноярскиниң агроуниверситединиң профессору, физика-математика эртемериниң доктору кижй болду. Альпинизм дээрзе ниитилел сайзыралының деңгелиниң көргүзүү чүве-дир. Кайы оранда экономика, чоннуң ниити билини, культуразы, ооң иштики делегейи сайзыраан болдур, аңаа альпинизм тыптып болур. Кожаларывыс болур Саяногорскиде, Абаканда, Минусинскиде, ылаңгыя, Красноярскиде альпинизм

сайзыралды шагда алган турда, бисте — Тывада, дагыл оранда чүге ооң сайзыравайн турарын аманна билеп кааптывыс. Альпинизм спорту бедик медеделдик, улуг эртем-билиглиг кижилерни хаара тудар чүве болду. Эрткен чылдагы альпинидада профессор Шлепкиниң-биле кады Россияның Эртемнер академиязының академиги, делегейде билдингир математик Виктор Мазуров келди, ооң хары б1-даа болза, кылаш талазы-биле бистен чыда калбазын кайгады-выс. Бо 2005 чылдың альпинида-зында 3 "Ирбиштин" арга-дуржулганын өөренир кежиктиг болду-вус. Профессор Шлепкинден аңгыда, Памир, Тянь-Шаньның 7000 м сүүрлеринче ниитизи-биле 18 катап үнген, техниктиг эртемерниң кандидаты, доцент Юрий Курмачев, 20 катап үнген, физика-математика эртемериниң кандидаты Владимир Яровиков оларның бедик даглар дугайында чугаазы бистиң медеделивисче чаа билеглерни немепти. 7000 метр бедик дагларда кислород чүгле 30 хуу арткан боор, ынчангаш аңаа кижй чаңгыс базым кылырда, 18 катап тыныш кылыр. Альпинизм эң-не хөй өлүм-чидимниг спорт чүве-дир. "Ирбиштер" дээрзе анаа кижилер эвес дээрзин Юрий Курмачевтан ам-на билдирис. Чалымга астынып алгаш, кандыг-даа соок, шуурганда чаңгыс-даа шимчеш дивейн, карак шиммейн хонуп боор улус-тур. Ол хондур удубаан хирезинде улаштыр эртенинде чалымче үнүп каар. Ашты элээн каш хонукта шыдаар, кызыл холдарын 40 градус соокта доңмас кылдыр чаңчыктырып алган боор. "Шапат" деп адаар акробаттарның мергежилгезин доора-даа, узун-даа дургаар кылыптар болгаш, чалым үнүп тура ажыглар. Чаңгыс холунга, ол хамаанчок чаңгыс салаазынга безин тамы кырынга астынып алгаш, тургулаар. Баш дескинер деп чүве шуут билбес. Эң-не кол чүве, кажан-даа, кандыг-даа байдалга таварышкаш, чүге-даа дүжүп бербес улус-тур. Үер-чайык, хат-шуурган, айыыл-халаптан үнер органы албан тып алырлар. Альпинистер бедик медеделдик болгаш чалым-хаяларга, соок менгилерге, күштүг шуурганнарга ынак болгаш амы-тыны кес кырында чоруур-даа болза, ундарал-муңчулуп деп чүве билбес улус болду.

Бо чылдагы альпинидада 70 хире спорчулар кириштилер. Оларның хөй кезин Мөңгүлук (3577м) шыпшыныч менги-биле үнүп турдулар. Ооң адаанда Кызыл-Хая дагларында 600 метр бедик чалым бар, ол дээрзе Тывада эң берге альпинистер үнер черлерниң бирээзи. Альпинизмде эң берге чалым 6 "б" категорияның турган болза, бо чалым ооң адаанда — 6 "а" категорияның. Чалымга астынып алгаш, 2-3 хонгаш, 3-4 дугаар хүнүнде ооң шыпшыныч үнүп болур. Бис аңаа чеде бээривиске, дээр-шаар шаштыга берген кара чалымның ортаа үезинде ийи

эзир чоргаар кылыткылаан, а оларның үстүнде доора чыдар чиңге ак харда кымыскай дег бичии кижй барааны көзүлдү. "Ийи альпинист хендирлер азып турлар" деп, Абакан чурттуг Красноярск студентилери, бистиң чоок өңүктөривис Володя Дунько биле Алексей Федосенко тайылбырлайдырлар. Олар чаа-ла 20 харлап турар хирезинде, спорт мастеринге кандидат ат алып маршрут-биле чалымның шыпшыныч үнүп каапкан болдулар. Ногаан майгын иштинде сарыг эрин салдыг, ээлгир мага-боттук, дөртен ажыг харлыг эр карта тудуп алган олур. Ооң чуруун номнардан көрген кижй мен. Амгы үеде делегейде эң шырак чалым-хая үнер кижилерниң бирээзи, альпинизмге болгаш чалым-хая үнер талазы-биле спорттуң алдарлыг мастери Валерий Балезин ол. Хол тутчуп мендилештивис. Мээң сонургаан айтырымга ол: "ССРЭ-ниң 20 дакпыр, Россияның 15 дакпыр, делегей чергелиг маргылдааларны 15 дакпыр чемпиону кижй мен" деп, чугаа эгезинде дег оожум үнү-биле тайылбырлай-дыр. Бо чалымнарда Красноярск крайның альпинизм талазы-биле чемпионаты болуп турар, Валерий Балезин ооң кол судьязы болду.

Кочук Мерген-биле иелээ кочуурунда менгилерге чоруп турган улус болгай бис, бо альпинидада дуржулгалыг альпинистерниң - удуртулгасы-биле чалым-хаялар үнүп тур бис. Соок хаяларда кижйни хаара туда бээр сорунза бары билдинип келди. Кежээ майгынга келирге, карактардан сарыг-шокар хая-даштар ыравас мындыг. Удууру-биле карактарны шийиптерге, база олла сарыг-шокар хаялар көстүр.

Тываның хөй санныг бедик дагларыныч үнүлээн улус болгай бис, ынчалза-даа, Чиңге-Каыттан бедий бээрзе, чоннуң Бажы-Кескен азы Кара-Оюк деп адаары менгилерлиг даг дег дагны көрбээн бис. Бо дагны чанындан көөрге, дуу бир Швейцария ийикпе, азы Кавказ даглары сагышка кирер. Май 5-те ооң шыпшыныч "Ирбиш" Анатолий Шлепкинге баштаткаш, үнүптүвүс. Мерген-биле менден аңгыда бир эживис — Красноярск крайның наркотиктиг бүдүмелдер талазы-биле кол эксперти, иштики херектер полковниги, альпинист Владимир Чернышев чүве. Чалымнар-биле дырбакталып чораш үнгеш, дагның чыыс бажыныч хөртүк харлыг черлеп үнер аларган. Бурунгу хүн хондур кылын хар чаган, хар көшке бадарының айылы болза-даа мыяда. Моондаа берге байдалга чаңгыс эвес катап таваржып чораш проффессор Шлепкиниң: "Айыыл болбазы-биле чиге дорт үнер" деп айтышкын берди. Иемниң кадыры аажок, хөртүктүн кылыны дискек караан ажып турар. 6 шак хире болганда, дагның шыпшыныч үнүп келдивис.

Альпинидада киржир бетинде бир болуушкунга белеткедиг

улус болгай бис. Май 21-де бистиң алдарлыг чаңгыс чер-чуртуурус, Россияның Маадыры, хамааты камгалал болгаш онза байдалдар талазы-биле Россияның сайыды Сергей Күжүгетович Шойгу 50 харлаар дээнин билгеш, тускай бижик кылып алган улус бис. Ол дугайында одага Красноярскиниң "ирбиштери"-биле сүмележиривиске, бисти изини-биле деткээн улус. Ынчангаш, картада ады чок 3406 метр бедиктиг бо дагга "Сергей Шойгу аттыг бедик. Май, 2005 чыл" дээн бижикти даш оваага бьжжыглап кагдывыс. Алызында барып шак мындыг бижикти канга азы титанга сиилбип каарывыс албан.

Төөгүдөн тура чер кырында даглар-сыннарга шинчилекчилерниң, аян-чорукчуларның адын тыпсыры чурумчаан. Тыва-выс дагыл оран, ынчангаш ооң картазында Обручев сыны, Чихачев сыны деп аттар бар. Академик Обручев Тывага кажан-даа чорбаан болгай, а аян-чорукчу, эртемен Чихачев Тываны шинчилээн. Тыва кижй аттыг чер Тыва картазында чок. Бо байдалды хөй эвес санныг альпинистер — бистер элээн-не үр өөренип көрдүвүс. Чүгле Россияда эвес, делегейде безин ады билдингир алдарлыг чаңгыс чер-чуртуурус Сергей Шойгунуң ады-биле, ооң чартык чүс чыл назылаан оюн таварыштыр чүге бедик дагдан, сындан адап болбас бис? Сергей Шойгу делегейниң хөй-ле дагыл күрүнелеринге айыыл боорга, чеже-даа дузаны чедиргилээн болгай. Бо хүн-даа, эртен-даа ол Кавказка, Памирге, Альпыларга, Гималайларга — каяа-ла чер шимчээшкени, азы өске айыыл болу берзе, дораш ында ужуп чеде берген турар болгаш, боду ажылды удуртур. Академик Обручев, эртемен Чихачев боттарының төрээн чурту дээш, ооң чонунуң өлчейлиг кежи дээш эртемин, билин, назынын харам чокка сөңнээр. Сергей Күжүгетович Шойгу амгы Россия күрүнезинге үстүнде эртеменнерден канча-даа эвээш эвес үлүгнү кирип турар. Ынчангаш алдарлыг чаңгыс чер-чуртуурус бистерниң өндүр бедивис болганда, ооң ат-сывы булуттар үстүнде мөңгүнелген менгилег дагларывыс дег, мөңге турзун деп сүмөлешкен бис.

Чаа адаттынган Сергей Шойгу аттыг бедик дагге үнерде 10 ажыг берге альпинисти маршруттар барын "Ирбиш" аттыг, спорт мастери Владимир Середа чугаалады. Бир эвес Мөңгүн-Тайга шыпшыныч кылашка ынак, эки кадыкшыдыг-ла кижйни бистер эдиртип үндүр бээр турган болзувусса, Сергей Шойгу деп чаа ат алган дагның шыпшыныч ол болдунмас. Бээр чүгле эң дуржулгалыг туристер, альпинистер үнүп шыдаар. Ада-өгбелериниң чурту — Бай-Тайгада менгилери чайынанган, чоргааралдыг Сергей Шойгунуң даа боду дег берге бооп турарында уjur-ла бар.

ЧАГЫГЛАРНЫ ХҮЛЭЭП АЛЫР

Социал камгаладылга фондузунуң Тыва Республика талазы-биле фондузу — күрүне албан-чериниң чонга дыңнадыры болза:

Инвалидтерни болгаш хоочуннар аразындан чамдык категорияларның хамаатыларын ышкындырган эт-боттуң орнун кылдырар чүүлдер-биле (кылымал диштерден аңгыда), протез-ортопедия кылыгылары, реабилитацияның техниктиг херекселдери-биле хандырар сорулга-биле

2005 чылда федералдыг бюджеттин күсели-биле май 26 болгаш 27 хүннеринде Кызыл хоорайның Комсомольская кудумчузунда 3 дугаар бажынга "Красноярскиде протез-ортопедия бүдүрүлгези" дээр КФУБ-ниң көжүп чоруур бригадасы келгеш, протез-ортопедия кылыгыларынга чагыгларны хүлээп алырын, хемчээрин болгаш бээрин дыңнадып тур.

Ажылдаар шактары:

Май 26-да — 10.00 шактан 17.00 шакка чедир;
Май 27-де — 09 шактан 16.00 шакка чедир.

Инвалидтерниң көргүзөр документи:

— социал камгаладылга фондузунуң берген бижии.

Дараазында документи азы оларның хоолгалары:

1. Паспорт.
2. ВТЭК чериниң бижии.
3. Реабилитацияның хууда програмызы.

Реабилитацияның хууда програмызы болгаш социал камгаладылга фондуздан оларны чоруткан бижии чок инвалидтерге ук документи-лери кылып бээриниң ажылчын бөлүүн тургузар.

АЖЫЛДААР КҮЗЕЛДИГЛЕРГЕ

Тыва Республиканың Культура болгаш национал политика яамызы республиканың Улусчу чогадылга болгаш дыштанылга төвүнүң директорунуң албандужаалынга ажылдаар кижйни шилип алып конкурсту чарлап тур.

Кандидаттарга негелдези:

дээди профессионал эртемин, 5 чылдан эвээш эвес ажыл стажтыг болур.

Документи-лери 2005 чылдың май 23-тен 27-ге чедир кириер.

Конкурсту июнь 7-де 10 шакта эрттиер.

Документи-лери кириер чери: Кызыл хоорай, Шетинкин-Кравченко кудумчузу, 46. Тыва Республиканың Культура болгаш национал политика яамызының кадрлар килдизи.

Тайылбыр алып телефон-нары: 3-77-35, 3-23-83, 3-66-22.

Кызылдың башкы училищезиниң 1991 чылдың июнь 26-да Юнона Тадар-ооловна ЧОДУ-НУҢ адынга тывысканы сериязы ПТ, № 004161 дугаарлыг диплому читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

***

Чөөн-Хемчик кожунунуң Шеми ортумак школазын 1992 чылда дооскан Айлаңмаа Кошкар-ооловна КУУЛАРНЫҢ сериязы А, № 351125 дугаарлыг аттестацияны читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

"АЖЫК ЭЖИК ХҮНҮ"

ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак, Кызыл хоорайның мэри Д.К.Донгак кожун чагыргаларының даргаларының киржилгези-биле РФ-тиң Ажаалга банкызының Кызыл хоорайда №8591 салбырының "Ажык эжик

хүнүн" эрттирген хемчеглеринге киришкеннер. Ооң ажылынга РФ-тиң Төп банкызының Тыва Республикада Национал банкызының даргазы Ю.П.Южаков болгаш өске-даа банк ажылының талазы-биле специалистер киришкеннер.

РФ-тиң ажаалга банкызының Кызыл хоорайда №8591 салбырының эргелекчизи В.А.Ооржак банкының ажылы-биле акша салыкчыларын таныштырып тургаш, сөөлгү чылдарда чурттуң экономиктиг өзүлдези экижип орары-биле, акша салыкчыларының бан-

кыга бүзүрели улгадып орарын чугаалааш, ниити акша салыкчыларының банкыда салган акшазы 600 млн.рубль четкенин демдеглээн. Ооң-биле чергелештир Валентина Александровна эң иденкейлиг акша салыкчыларынга шаңналдарны тывыскан.

ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак рынок экономиказының үезинде банк системазының ролюн улгатканын демдегледип чугаалап тургаш, ипотека чээлизиниң хуузу эвээжедиринче банк ажылдкчыларының кичээнгейин угландырған.

Бистиң көрр.

"САЗЫН АЖЫЛЫНДААН..."

Сүт-Хөл кожунун күдээ ажыл-агый эргелелиниң даргазы Ооржак Дажы-Намчалович Серовтуң дыңнатканы-биле алырга, тарылга шөлдөрүнчө буга суглары май айның 10 ага бергенде баткан. Суггарылга дески эвес чоруп турары-биле чамдык черлерде чер чардырылганы уламчылавышаан, а бир кезек черлерде үезинни чагып эгелей берген. Ажыл-агыйлар шөлдөрүндө 250 кижиге

суггатты чорудуп турар. Кожун бо чылын тараа культураларын эрткен чылдан барык 1 муң га хөйүн (4700 га черге) тарырын планнап турар. Картофельди болгаш ногаа аймаан эрткен чылда черге хире — 230 болгаш 90 га черлерге тарыыр. Машина-техника болдунар шаа-биле септеттинген. Бөгүндө ажыл-агыйларда кывар-чаар материалдар төнүп, айтырыг чиди-биле

тургустунган. Ажыл-агыйларның удуртукчулары немей үезин болгаш кывар-чаар материалдар садып алыры-биле Россияның күдээ ажыл-агый банкызының Тывада салбырын таварыштыр чээли алырының документтерин апрель айдан тура чыып, долдуруп келген. Ындыг турбуже "сазын ажылындан" акшага чедери ам-даа ырак.

Бистиң көрр.

ЧИГЕЛДЕЛИГ ЭМНЕР

ЫНДА АЙТЫРЫГЛАР АМ-ДАА БАР

РФ-тиң Кадык камгалал, социал хөгжүлдө яамызы биле Медицианың ыяап-ла камгаладылганының федералдыг фондузу чамдык хамаатыларны халас эмнер-биле хандырып талазы-биле ажылды 2004 чылдың август 28-те №122 Федералдыг хоойлуга болгаш өске-даа доктаалдарга үндезилээш, чорудуп турар.

Бистиң республикада №122 Федералдыг хоойлуну 31 эмнелге черлери, 402 эмчи, 113 фельдшер, 34 аптека, күрүнениң аптекалар баазазы күүседип чорудуп турар. Немелде эмнер хандырылганының программазын күүседиринге бергелер турган: күрүнөдө социал дуза алыр хамаатыларның эмнерни ажылгаары көвүдээн. Эмнерни сөөртүп эккээри озадал турар, рецептилерни белеткеп долдурарына хөй үе негеттинер. Ооң-биле чергелештир специалистерниң белеткел чавыс, чигелделиг эмнерниң саны хөй эвес, ынчалза-даа чыл эгезинде турган байдалга бодаарга, амгы үеде эмнер-биле хандырылгачүгээртен келген.

Немелде эмнер-биле хандырылгачүгээртен келген. Эмнерни сөөртүп эккээри озадал турар, рецептилерни белеткеп долдурарына хөй үе негеттинер. Ооң-биле чергелештир специалистерниң белеткел чавыс, чигелделиг эмнерниң саны хөй эвес, ынчалза-даа чыл эгезинде турган байдалга бодаарга, амгы үеде эмнер-биле хандырылгачүгээртен келген.

Немелде эмнер-биле хандырылгачүгээртен келген. Эмнерни сөөртүп эккээри озадал турар, рецептилерни белеткеп долдурарына хөй үе негеттинер. Ооң-биле чергелештир специалистерниң белеткел чавыс, чигелделиг эмнерниң саны хөй эвес, ынчалза-даа чыл эгезинде турган байдалга бодаарга, амгы үеде эмнер-биле хандырылгачүгээртен келген.

Барыын-Хемчикте — 11,6 хуу, Тандыда — 17 хуу, Тожуда — 13,2 хуу болуп турар, Мөңгүн-Тайгада шуут биживезн болуп турар. Чигелделиг эмнерни чүгүле 350 рубльге биживез, хоочураан аарыглыг кижилерни чедир эмнээринге ол акша четпес, ынчангаш аарыг кижиге негеттинип турар эмнерни бижип бээр апаар.

Эмнелге черлеринге бижитинген рецептилер аптекалар таварыштыр республиканың эмнерни мөөңү-биле садар аптека баазазына чыгыдыр болгаш төлээр счеттарын санааш, эмнер-биле хандырып турар "РОСТА"ХАН-же чорудар. Аңаа рецептилерни хынааш, Медицианың ыяап-ла камгаладылгачүгээртен келген. Эмнерни сөөртүп эккээри озадал турар, рецептилерни белеткеп долдурарына хөй үе негеттинер. Ооң-биле чергелештир специалистерниң белеткел чавыс, чигелделиг эмнерниң саны хөй эвес, ынчалза-даа чыл эгезинде турган байдалга бодаарга, амгы үеде эмнер-биле хандырылгачүгээртен келген.

Немелде эмнер хандырылгачүгээртен келген. Эмнерни сөөртүп эккээри озадал турар, рецептилерни белеткеп долдурарына хөй үе негеттинер. Ооң-биле чергелештир специалистерниң белеткел чавыс, чигелделиг эмнерниң саны хөй эвес, ынчалза-даа чыл эгезинде турган байдалга бодаарга, амгы үеде эмнер-биле хандырылгачүгээртен келген.

бижидип алырынга ээлчег узап турар, инвалидтерге чамдык аптекаларда эмни ээлчег чок садып алыр байдалды тургустунуп турар. Эмнелгелер биле аптекалар аразында кандыг эмнерниң бар-чогуның медээлери чогуур үезинде бердинмейн баар таварылгалар бар. Сөөлгү үеде чамдык эмнерниң садар чурому өскөргө чыгылган, чижээлээрге, чигир аарыг кижилер инсулини моон мурнунда эмчизинден ап турган болза, ам аптекадан алыр апарган.

Чигелделиг эмнер алыр системага эгезинде будулгазыннар турган болза, ам сайзырап, чаа чүүлдер хунуң-не немежип турар апарган. 2005 чылдың апрель 14-те РФ-тиң Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының сайды №145 дужаалга ат салган, ол дужаалда чигелделиг эмнерниң санын улгаттырган, бо чылдың июнь 1-ден ол күштүг болуп эгелээр.

Республиканың Медицианың ыяап-ла камгаладылгачүгээртен келген. Эмнерни сөөртүп эккээри озадал турар, рецептилерни белеткеп долдурарына хөй үе негеттинер. Ооң-биле чергелештир специалистерниң белеткел чавыс, чигелделиг эмнерниң саны хөй эвес, ынчалза-даа чыл эгезинде турган байдалга бодаарга, амгы үеде эмнер-биле хандырылгачүгээртен келген.

Тамара ПЕРВУХИНА.

Республиканың Медицианың ыяап-ла камгаладылгачүгээртен келген. Эмнерни сөөртүп эккээри озадал турар, рецептилерни белеткеп долдурарына хөй үе негеттинер. Ооң-биле чергелештир специалистерниң белеткел чавыс, чигелделиг эмнерниң саны хөй эвес, ынчалза-даа чыл эгезинде турган байдалга бодаарга, амгы үеде эмнер-биле хандырылгачүгээртен келген.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮҤЕР-БИЛЕ

Бистиң хүндүлүг, ынак ававыс, кырган-ававыс Галина Монгушова ТАС май айда 55 харлаар юбилейин эрттирер. Ававыс "Тыва Республиканың кадык камгалалының алдарлыг ажылдакчызы" хүндүлүг аттың эдилекчизи, күш-ажылдың хоочуну, амгы үеде Эвур кожунунун төп эмнелгезинин дүрген дуза чедирер салбырында ажылдап турар. Ававыска төрүттүнген хүнү-биле "Шын" солунну дамчыштыр байыр чедирбишаан, быжыг кадыкшылды, өөрүшкүнү, өлчөй-кежикти, ак орукту, узун назынны сеткиливистен күзедивис. Хүндүлел-биле, өөнүң ээзи, уруглары, уйнуктары. Хандагайты суур.

АЖЫК КОНКУРС

"Гаруга" садыг бажыңы ААН "Гаруда"

СБ ААН-ниң чыл санындагы ыяап-ла аудит боттандырар организацияны шилип алыр ажык конкурсту чарлап тур. Конкурс Кызыл хоорайның Красноармейская, 137 бажыңга 2005 чылдың июнь 17-де эртер.

Конкурса аудитор ажыл-чорудулгазы боттандырар чөпшээрелдиг, күрүне чажыдынга хамааржыр медээлер ажылдап боттандырар эрге чөпшээрелдиг, аудитор ачы-дузанынга 5 чылдан эвээш эвес стажтыг, бо адырның бүдүрүлгелеринге аудит чорудар штадында дуржулгалыг ажылдакчылары 5 чылдан эвээш эвес стажтыг, аудитор организациязынга профессионал ажылын камгалаттырган организациялар киржир.

Конкурса киржири-биле сонургалдыг аудитор организациялары айыткан адресче 15 хонук иштинде үстүндө айыткан негелделерге аудитор организациязының дүгжүп турарын бадыткаан документилерниң хоолгазын кириер, аңаа айтыр чүүлдер болза:

- аудит чорударының техниктиг даалгазы;
- аудит ачызы чедирер керээзиниң хевири.

Аудитор организациязы чалалга чорутканының соонда конкурс организакчызынга аудитор хыналдазының техниктиг көргүзүглерин 15 хонук иштинде чорудар доктааткан өртектин аңгы-аңгы чагаа хаптарынга суккаш, кириер.

Конкурс комиссиязы аудитор организацияларының техниктиг болгаш саң-хөө саналдарын ийи үе-чаада: техниктиг болгаш саң-хөө саналдары кылдыр үнелеп көөр.

Хөй санныг (балл)алган аудитор организациязын конкурстун тиелекчизи деп санаар. Тиелекчилерниң алган саны дең апарза, чагыын мурнай берген организацияны тиелекчи деп санаар.

Конкурс тиелекчизин тодарадыр талазы-биле комиссияның түңнелин протоколга бижип айтыр, ол бижикти езугаар шиитпирни акционерлерниң ниити хуралына бадылаар, ооң соонда аудитор организациязы керээ чарар.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаса. Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОНАРЫ: Кол редактор—1-01-35, кол редакторунун оралакчылары —1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия —1-17-91. КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис —1-18-10, культура, өөрөдилге —1-03-88, чагаа —1-03-87, күдээ ажыл-агый, үлетпүр килдистери—1-17-09. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 9741. Чагыг 52.

АГАР САНЫБЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; көрр сч 30101810600000000729 БИК 049304729. Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн. Херчилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10001, 10011. ТР-ниң Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелиниң типографиязынга парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1). Солунда парлаттырган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айытылган саннары болгаш өске-даа фактылары, дындадыгылары эзеш авторлар боттары харылаар.

e-mail: shyn@tuvu.ru Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.